باومگارتن.. کاوە جەلال

١- پوختەی ژیاننامە

ئالێکساندەر گۆتلیب باومگارتن ١٧/٦/١٧١٤ وەک پێنجەم کوڕی خانەوادەکەی لە بەرلین هاتە جیهانەوە. باوکی، یاکۆب باومگارتن، قەشە بوو، دایکی، ڕۆزینا ئێلیزابێت، سێ ساڵ دوای زایینی ئالێکساندەر جیهانی بەجێهێشت، پێنج ساڵ دوای ئەویش باوکی. ئالێکساندەر لە لایەن نەنکییەوە بەخێو کرا؛ ساڵی ١٧٢٧ لەتەک براکانیدا گواستییەوە بۆ شاری هالە تاکو لەوێ بەردەوامی بە خوێندن بدات. باومگارتن ساڵی ١٧٣٠ لە زانستگەی هالە وەرگیرا و دەستی کرد بە خوێندنی تیۆلۆگی، فیلۆلۆگیی کلاسیکی، پۆئێتیک و ڕێتۆریک، کە ساڵی ١٧٣٥ تەواوی کرد و بڕوانامەی ماگیستەری پێدرا، پاشان دوای نیو ساڵ بە توێژینەوەیەکی فەلسەفەیی دکتۆرا (“چەند مەرجێکی هەڵبەست”) مۆڵەتی فێرکاریی پێدرا. باومگارتن ساڵی ١٧٣٧ بوو بە پرۆفیسۆری بێکورسی، هەر لەم کات□ن□شدا تووشی نەخۆشیی سیل بوو. سەرباری دوورکەوتنەوە و وەرگرتنی مۆڵەتی نەخۆشی، ساڵی ١٧٣٩ بەرھەمە سەرەکییەکەی بە ناونیشانی “مێتافیزیکا” بڵاوکرایەوە و ساڵی ١٧٤٠ بوو بە پرۆفیسۆری خاوەن کورسی بۆ “دانایی جیهانی و زانستە جوانەکان” لە فرانکفورتی سەر ڕوباری ئۆدەر. ساڵی ١٧٥٠ بەشی یەکەمی نووسینە بەناوبانگەکەی بە ناونیشانی “ئائێستێتیکا” بڵاوکرایەوە. گەرچی تەندروستیی باومگارتن بەردەوام پتر بەرەو خراپی دەڕۆیشت، سەرەڕای ئەوە بەردەوام لە بەشی دووەمی “ئائێستێتیکا”دا کاری دەکرد، کە ساڵی ١٧٥٨ بڵاوکرایەوە. ئەم نووسینە بەتەواونەکراوی مایەوە. باومگارتن ٢٧/٥/١٧٦٢ جیهانی بەجێهێشت. ئەو بە نازناوی “کەشفکەری ئێستێتیک” چووە نێو مێژووی فەلسەفەوە.

٢- باری سێنسێتی بەسەر هونەرەوە

ئایا هونەر چییە؟ ئەمە پرسیارێکی فەلسەفەییە کە باومگارتن دەیکات. پۆئێتیکەکان وەک ڕێبازی هۆنینەوە خۆیان بە ڕێساکانی هێنانەئارای کاری هونەرییەوە خەریک دەکرد، واتا داخۆ چۆن هۆنراوەکە (هەڵبەست، چیرۆک، ڕۆمان، موزیک) چاک بێت. لێ کاتێک باومگارتن دەپرسێت “هونەر چییە؟”، پرسیارەکەی ڕوودەکاتە چییەتیی بوونەوەری هونەر، بەمەش ئەو ڕاستەوخۆ دەکەوێتە بەردەم کێشەی سێنسێتی، چونکە سێنسەکان (حەواسەکان) رۆڵێکی کرۆکی لە هونەردا دەگێڕن. ئێمە بە سێنس دەچێژین، واتا، بە زمانی باومگارتن،

توانستی بڕیاردانمان هەیە. گوێ لە چێژتندا بڕیار بەسەر دەنگدا دەدات، ئەوە بە وەرگرتنی یان ڕەتکردنەوەی، کەواتە گوێ دەنگی ساز و نەساز، لەبار و بەد، لە یەکدی جیادەکاتەوە. هەروەها چاو وێنەیەک وەرناگرێت کە بە حساب هینی مرۆڤە، وەلێ پتر لە مەیمون دەچێت. یان لە هەڵبەستدا زرنگەی ساز پێوەرە بۆ کێشی بەیت: "گەر بڕگەی درێژ یان کورتی وشە بە چەشنێک تێکەڵبکرێن کە ئیدی حەزی گوێ چێببێت، ئەوسا بێژتنەکە خاوەنی کێشی بەیتە" (ئائێستێتیکا، پەرەگرافی ١٠١). ئەم بڕیاردانەی سێنسەکان بناغەیە بۆ ڕاستێتی یان چەوتێتی لە هونەردا.

سەرەتا پرسیارێکی فەلسەفەیی لەم پەیوەندییەدا ئەوەیە، کە گەر بابەتێک لە چێژەوە، لە توانستی بڕیاردانەوە، سەرهەڵبدات، ئایا ئەو بابەتە شایانی ئەوەیە کە فەلسەفە خۆی پێوە خەریک بکات؟ ئاخر مەئریفەی فەلسەفەیی تێگەییە، کەواتە خاوەنی گشتێتییە و بۆ نموونە لە بڕیارێکی لۆگیکیی بەم چەشنەدا دێتە دەربڕین: "مرۆڤ بمرە". سێنسێتی بە پێچەوانەوە تایبەتییە، یان دەرککردنە سێنسییەکان پابەند بە شتی تاکی نێو فەزاوە (ڕاومەوە) سەرهەڵدەدەن. ئەم هەقیقەتەی سێنسێتی لەکاتی پلاتۆنەوە بارێکی قورس بوو بەسەر هونەرەوە. ئاخر هونەر بە دیدی پلاتۆن لە هەژانی ناخەکییەوە دێتەگۆڕێ و ئامانجیشی هەژاندنە. ئەمەش پڕمەترسییە، چونکە هونەرمەند بۆ نموونە وێنەی کورسییەک دەسازێنێت کە دارتاش بە تەختە دروستی کردووە. وەلێ کاتێک دارتاش، پێش ئەنجامدانی ئەو کارە، لەنێو هۆشی خۆیدا لە ئیدێی (واتا لە وێنەی هۆشەکیی) کورسیی ڕوانیوە و پاشان بە کەرەسە (تەختە) لاسایی کردۆتەوە، ئەوا هونەرمەند تەنیا بەو کورسییەی دارتاشەکە دەهەژێت و بە بۆیە لاسایی دەکاتەوە، واتا ئەم ڕوونا کاتە "ئیدێ" سەرمەدییەکان، یان لەم پەیوەندییەی ئێرەدا ڕوونا کاتە ئیدێی کورسی، بەڵکو پابەندی شتەکانە کە بگۆڕ و تایبەتن بە لەناوچوون. کەواتە لەبەر ئەوەی هونەرمەندان بە دیدی پلاتۆن گرنگی بە "ئیدێ" نادەن، ئەوجا بە کارەکانیان: بە وێنە و پەیکەرە جوانەکانیان، بە هۆنینەوەی ناخهەژێنەر، لە هەمووشیان ستەمتر بە تەمسیلکردن لەسەر شانۆ کە ب□□□یی□وە دەمانهێننە پێکەنین یان دەمانخەنە گریان، لە جیهانی ئیدێ دوورمان دەخەنەوە. ئەم گومانە لە سێنسێتی بە درێژایی مێژووی فەلسەفە باڵادەست مایەوە.

باومگارتن سەرەتا ناچارە ئەم بارە بەسەر سێنسێتییەوە، واتا بێتواناییەکەی بۆ مەئریفە، لابەرێت، بۆ ئەم مەبەستەش مۆنادۆلۆگییەکەی لایبنیتس وەردەگرێت و ئەوجا لێرەوە گۆڕان بە ئێستێتیک دەدات وەک ل□ک□کی سەربەخۆی فەلسەفە، یان وەک تیۆرییەکی

مەئریفە.

١-٢ مۆنادۆلۆگیی لایبنیتس

پێش لایبنیتس لە فەلسەفەی ڕاسیۆنالیستیدا (واتا هزرینی ئاوەزیانەی مەبەستمەنددا) کە دێکارت بناغەی ڕشت، سێنسەکان وەک نەگونجاو بۆ مەئریفە دادەنران، چونکە زۆر جار بەهەڵەماندا دەبەن. چاو شتێکی ڕەش و دووری بزێک بە گۆلک دادەنێت، کەچی کاتێک لێی نزیک دەکەوێتەوە دەبینێت کە ئەوە مرۆڤێکی ڕەشپۆشە. بە پێچەوانەشەوە لە ڕاسیۆنالیزمدا گریمانە دەکرا کە ئاوەز بە دیاریکردنی گشتێتییە هەردەم چواندووەکان مەئریفەی ڕاستینەی بوونی هەر شتێکمان پێبەدات. سێنسەکان لێرەدا تەنیا رۆڵی نێوەندیار وەردەگرن، ئەویش کاتێک بە دەرککردن پێشبینیی ناڕوون و نائاشکرا لە هۆشی مرۆڤدا دەهێننە گۆڕێ، ئەوجا زەین کاریان تێدا دەکات و تاک تاک ڕوون و ئاشکرایان پێدەدات. لەم ڕەوشەدا زەین و جیهانی ماتەری هیچ پەیوەندییەکیان بە یەکدییەوە نییە. بەم شێوەیە دەلاقەیەک لە نێوان هزر و سێنسەتیدا، لێرەشەوە: لە نێوان دەروون و لەشدا، ئاوەڵا دەبێت، چونکە لەش بە سێنسەکانیشەوە سەر بە جیهانی ماتەرییە. لایبنیتس بە پێچەوانەی ئەم شێوەیەی بنیاتنانی مەئریفەوە کە لە گشتێتییەکانی ماتماتیکەوە دەردەچێت، گریمانەیەکی مێتافیزیکی دادەنێت تاکو ڕێ لە دوالیزمی هزر و سێنسەتی بگرێت، ئەوجا لەو گریمانەیەوە هزرینی خۆی ئاوەڵا دەکات.

لایبنیتس وەک دەرچەی هزرین گریمانەی گەوهەرێکی (زوبستانسێکی)، یان بوونێکی هۆشەکیی سادەی نەشیاوی دابەشاندن و لەناوچوون دەکات، کە ئەتەمی جیهانی کردەکییە و ناوی دەنێت “مۆناد” (بە گریکی: “مۆناس”، واتا “یەکانە”). مۆنادەکان یەکەم بنەڕەتن و گریمانەکردنیشیان لەم شێوەیەدا ئەو واتایە دەگەیەنێت کە چیدی ناشێت پرسیار سەبارەت بە هۆکاری هاتنەئارای ئەوان بکرێت، واتا ناشێت بە هزرین زنجیرەیەکی هۆکار-ئەنجام تا بێدوایەکی ببرێت. مۆنادەکان دەرچەن. لێرەدا گەرەکە ئاماژە بە ئەوە بدەین کە لایبنیتس لە شرۆڤەی جیهانی کردەکییەوە (فاکتییەوە) دەگات بەوە کە مۆنادەکان وەک بنەڕەت بچەسپێنێت. ئاخر لەم جیهانەدا تەنیا ماتەری هەیە، لە ماتەری هەردەم “ئاوێتە”یە، واتا کشاوە، لێرەشدا ئاشکرایە کە هەموو ئاوێتەیەک لە کەرتی “سادە”ی نەکشاو پێکدێت، واتا ئەگەرگاتێکە (کۆمەڵەیەکی پێکهاتووە) لەو ئەتەمە سادەنە. کەواتە دەبێت بە ئاوەز گریمانەی ئەو مۆنادانە وەک ئەتەمی جیهان بکەین (ئەتەمیزم).

بێگومان مۆنادەکان ئەزەلی نین، بەڵکو یەکەم مۆناد (گەوهەر)، واتا خودا، لە "هیچ"ەوە ئافراندوونی. خودا پێش کرداری ئافراندن چەند پێشبینییەکی جیاوازی سەبارەت بە جیهانێکی ئافرێنراو هەبوو، ئەوجا لەبەر ئەوەی خودا بەڕەهایی چاکە و تەنیا چاکەی دەوێت، ئەوا لەنێو پێشبینییەکانیدا بڕیار بۆ چاکترینیان دەدات، واتا جیهانێکی ڕێکخراو و هارمۆنییانەی مۆنادی دەئافرێنێت، ئەوجا وەک بناغەی سازاندنی ئەم جیهانە چاکەی ئێمە دایدەنێت (کەواتە لە نێویدا هیچ جێیەک بۆ خراپە / شەیتان تەرخان نەکراوە).

ڕێکخراویی جیهانی کردەکی، پێکهاتەی کەتوارەکەمان، دەگەڕێتەوە بۆ ڕێکخراوی هارمۆنییانەی مۆنادەکان، چونکە ئەم جیهانە دەرهاویشتەی ئەوانە، بەو هۆیەشەوە کاراییەکی ڕێکخراوی وەرگرتووە و سەرجەم ڕوودانەکانی نێوی یاسامەند و مەبەستمەندن. لەم ڕوانگەیەوە مۆنادەکان، وەک ئافرێنراو، ئافرێنەریی ئافرێنەریان لە خۆ گرتووە، واتا لاسایی بنەڕەتە ئافرێنەرییەکانی یەکەم مۆناد دەکەنەوە و بەمەش لە لایەنی خۆیانەوە دەبن بە ئافرێنەر. هاوکات هەر مۆنادێک کرۆکیانە ئەوە دەژێنێت کە بە هەمان شێوە هەر مۆنادێکی دی سەربەخۆ لە ئەو دەیژێنێت، هەر لەبەر ئەم هۆیەشە کە ئەوان پێکرا خۆیان لە هارمۆنیدا دەبیننەوە، بێگومان بەبێ ئەوەی هیچ پەیوەندییەک لە نێوانیاندا هەبێت. ئێمە خۆمان دەتوانین لە جیهاندا ببینین کە هیچ شتێکی نێو سروشت لە یەکێکی دیکە ناچێت، ئەمەش بۆ ئەو هەقیقەتە دەگەڕێتەوە کە لێرەبوونی (وجودی) بە خۆ تایبەتی هەر مۆنادێک جیاوازە لە لێرەبوونی هەر یەکێکی دی، وەلێ لە سەرئەنجامی نێوچالاکییەکەیاندا، یان هینی کاریگەریی نێویەکییاندا، بۆ ئێمە ئەوها دەنوێنێت کە هەروەک ئەوان پەیوەندییان بە یەکدییەوە هەبێت، جا گەرچی لە بنەڕەتدا ئەوها نییە.

ڕێکخراوی جیهان هەروەها لەش و دەروونی مرۆڤیش لەخۆدەگرێت، بۆیە پێشبینییە سێنسییەکان و مەئریفەی ئاوەزمەندانەی مرۆڤ سەر بە هەمان ڕێکخراوی جیهانن (بە پێچەوانەی دێکارت کە وەک جودا لە یەک دایاندەنێت). گۆڕانی بەردەوامی مۆنادەکان بنەڕەتی گۆڕانە پسیکۆفیزیکییەکانی ئێمەن. لێرەدا دەگەین بە تێگەی دەرککردن لای لایبنیتس کە ناوی دەنێت "پێرسەپسیۆن" و هاوکات لە "ئاپ□رسەپسیۆن" جیای دەکاتەوە.

پێرسەپسیۆن (دەرککردن) لای لایبنیتس "وروژان" نییە وەک سەرئەنجام، بەڵکو ناوەرۆکی یان وێنەی دەرککردنە. ئێمە بە سێنسەکانمان دەرکی ئەو جیهانە دەکەین کە دەرهاویشتەی مۆنادەکانە. لایبنیتس لێرەدا لە "دەرککردنی بچووک" دەدوێت، واتا لە شعورەکان کە هەستپێنەکراو لەنێو ئێمەدا دێنە ئاراوە. شعورەکان پێشبینیی دیارینەکراون،

شێواون. لێ ئاپ□رس□پس□ن ئاگاي□ لەبارەی ناوەرۆکەکانی دەرککردن. ئێمە لە ڕەوشی ئەم ئاگاي□دا مەئريفەی پەرچاوەی ناوەرۆکەکەی دەرککردنمان هەيە، کە مەئريفەيەکی پێکهات□ي□ و بەو ڕێيەوە دێتەئاراوە، کە ئێمە ناوەرۆکە دەرککراوەکە بە ئاگالێبوون و يادھێنانەوە دياری دەکەين و پاشان دەبێت بە هينی خۆمان، چونکە لەنێو پەيوەنديی ئاگاييدا پۆلاندوومانە. کەواتە شعورەکان پێش-پلەی دەرککردنی ئاگامەندن، کە ئێمە پاشان لە کارايی نێويەکيياندا لێيان بەئاگادێين. بە ديدی لايبنيتس ڕووداوی جەستەيی و دەروونی جودا لە يەک لەگۆڕێ نين (وەک لای دێکارت)، بەڵکو هاوڕەون، ئەوان لە يەکدی سەربەخۆن و هاوکات بەپاڵ يەکدي□وەن.

ئێمە بە ئاوەز لەبارەی بنەڕەتی مۆناديانەی جيهان دەزانين، کەواتە توانستی مەئريفەمان هەيە، جا مەئريفەمان پەيوەند بێت بە کێشە تێگەيی و ماتماتيکييەکانەوە يان بە تەجروبەی زانستييەوە، وەلێ ئێمە هەروەها دەرککردنی سێنسيمان هەيە کە ئەميش مەئريفەيە، چونکە دەرککردنی ئەو جيهانەيە کە مۆناديانە بنياتنراوە، هێندە نەبێت کە ئێمە پەيوەند بە هەردووکيانەوە تەنيا پلەی جيای ڕوون و ئاشکراييمان لە مەئريفەدا هەيە. ئاخر ئاوەز و سێنسەکان مۆناديانە بنياتنراون. لەم ڕوانگەيەوە نەک تەنيا مەئريفەی ئاوەزمەندانەی کامل مەئريفەی “ڕاستينە”يە، بەڵکو هەروەها پێشبيني□کانی جيهانيش کە بە دەرککردنی سێنسيانەی جيهان چێدەبن، پێشبينيی “ڕاستينە”ن، ئەوە سەرباری ناکاميلی و ناڕۆشنی و شێواوييان. ئاوەز کە پێدەزانێت، هەروەها سێنسەکان کە دەرکی شتەکانی نێو جيهانی کردەکی دەکەن، لەو “هارمۆنييە”دا پێکەوەگرێدراون کە خودا لە سەرەتاوە چەسپاندويەتی. مۆنادەکان لاسايی يەکەم مۆناد دەکەنەوە و لەم ڕەوتەشدا بەچاکی گەردوون دەخەنەوە. کەواتە پێشبينی لە پەيوەندييەکی سروشتيدایە لەتەک هەر ئەوەک□ يەکدا کە پێشبينی دەکرێت.

۲-۲ ئێستێتيکی باومگارتن

باومگارتن بە وەرگرتنی مێتافيزيکی لايبنيتس دەرفەتی بۆ دەڕەخسێت کە ببێژێت، چيدی پێويست نييە گومان لە توانستی سێنسەکان بۆ مەئريفە بکەين، هاوکات پێويستە زانستێکی مەئريفەی سێنسی گۆڕان پێبدرێت کە ناوی دەنێت “ئێستێتيک”.

بێگومان لە فەلسەفەدا جەخت لە يەک با□ترين فۆرمی مەئريفە دەکرێت کە “تێگەيی”ە و لە بڕيارێکی (حوکمێکی) لۆگيکييانەی بەم چەشنەدا بەرجەستە دەبێت: “بازنە خولگەييە”، ئەم مەئريفەيەش پابەندی زەينە

و لێی جیانابەتەوە. بە پێچەوانەشەوە ئێستێتیک وەک تیۆریەکی مەئریفە بەو بابەتانەوە خەریکە کە سەنسین (مەحسوسن) و بەوەش شیاوی دەرککردنن. باومگارتن بە جیاکردنەوەی ئێستێتیک لە مەئریفەی تێگەیی، ناوی دەنێت تیۆریی مەئریفەی پلە نزم.

گەر سەنسێتی بەگشتی وەک بێتوانا بە مەئریفە دابنرێت، ئەوا دەبێت ئەو سەنسێتییەش کە خۆی بە هۆشی جوان ئاوەھا دەکات، ناو بنرێت مەئریفە. ئاخر “هزرینی جوان”یش کە سپێنتان (عەفەویانە) دەتێگەڕێ، توانستێکی بڕیارە (Urteilskraft) و تێیدا توانستی وێنا و ژیری، زاکیرە و شعور و هزر یەکدەگرن. هەموو بڕیاردانێک دوو لایەن لە خۆ دەگرێت: توانستێکی سەنسی و توانستێکی زەینی (ئینتەلەکتوەلی)؛ یەکەمیان چێژە، دووەمیان لۆگیکە (ئەمە لە خوارەوە ڕووندەبێتەوە). ئەم دوو توخمە بە باومگارتن بناغەی ئێستێتیکن وەک تیۆریی مەئریفە.

ئەمە گەرەکە لای باومگارتن ڕەچاوی ئێستێتیکی ڕسکاوی ناخێکی و بەدیهێنراو بکەین. ڕێوشەکانی شێوەی یەکەم بریتین لە: دەرککردن، ئەندێشە، بەهرەی سروشتی، زاکیرە، بەهرەی هەڵبەستقانی، بەهرەی چێژی چاک؛ لە ئێستێتیکی بەدیهێنراو (فێربوو) ڕاهێنانە بە توانستە ڕسکاوەکان. ئەمە لێرەدا هاوکات دەبینین کە لە ئێستێتیکی باومگارتندا جارێ هەردوو لایەنی پرۆدوکسیۆن (بەرھەمھێنان) و ڕێسێپسیۆن (وەرگرتن) سەربەخۆ لە یەک دانەنراون، بە واتایەکی دی، جوانێتی تەنیا پرسی هونەرمەند نییە، بەڵکو هینی وەرگریشە و ئێستێتیکەکەی باومگارتن بەبێ جیاکردنەوەیان پێوەیان خەریکە.

بە تێگەیشتنی نزیکتر لە “هزرینی جوان” گەرەکە بڕوانین کە چۆن باومگارتن پێناسەی جوانێتی دەکات. ئەو لێرەدا دوو تێز دەچەسپێنێت: جوان ئەوەیە کە لای مرۆق سەرسووڕمان دەخاتەوە، لە هاوکات جوان ئەوەیە کە کامیلە. ئەمە لێرەدا مەتافیزیکی جوانێتیمان هەیە کە باومگارتن پابەند بە تیۆریی ئافراندنەوە (خولقاندنەوە) ئاوەھای دەکات: چێژ بڕیاردانی ئێستێتیکییە بەسەر “کامیلێتی”ی بابەتەکەدا، بۆیە پێویستە مرۆق، کارێک بڕیار بەسەر شتێکدا وەک “جوان” دەدات، ئاگای لەوە بێت کە داخۆ بڕیارەکە ڕاستە یان هەڵەیە. گەر من بەهۆی سەنسەکانمەوە (چاو، گوێ) بڕیار بدەم، پەیوەندم بە چێژەوە، لە بە ئەوەی بڕیارەکەم ئێستێتیکی بێت، نابێت بەپەلە بڕیار بدەم و لێرەشەوە دەرفەت بە هاتنەئارای هەڵە بڕەخسێنم. باومگارتن هەر لەم پەیوەندییەدا جەخت لە بنەڕەتێکی دیکە دەکات: نابێت چێژەکە گەندەڵ بێت. چۆن کرداری ئافراندن لای خودا هاوکات مەئریفە و کردارە، بە هەمان شێوە “هزرینی جوان”یش هاوکات مەئریفە و کردارە و جیهان ئێستێتیکیانە پێشان دەدات.

پێشاندانی ئێستێتیکییانەی جیهان لە توانستی بڕیارب□سردادانەوە
سەرھەڵدەدات، کەواتە پێشاندانەکە گشتێتیی ھەیە، ھێندە نەبێت کە
لێرە ئاڕاستەیەک ڕووەو شعور و ھەست وەردەگرێت. لەم ڕوانگەیەوە
گەرەکە جیھان لە پێشبینیکردنی خ□یدا بەگوێرەی ھەقیقەتەکەی
دیاربدات، واتا لە کامیلێتییەکەیدا، لەم پەیوەندییەشدا ڕێکخستن و
ھارمۆنی بە ھەمەجۆرێتیی جیاواز دەدرێت.
کەواتە بابی□ت□کان ھەروا ئاسان دیاردەی پەتی و سەربەخۆ نین، بەڵکو
لە دیاردانیاندا ئاماژە بۆ ئەو شتە دەدەن کە ئەوان بەڕێیەوە
دیاردەدەن – بۆ مۆناد. لەم ڕوانگەیەوە چێژ، یان بە زمانی
باومگارتن: توانستی بڕیاردان، تایبەتمەندیی ھەرکەس نییە، بەڵکو
ھینی پسپۆرە وەک تاکە دادوەری ھونەر، واتا کەسێتییەک کە
پەروەردەیەکی (پرۆسەیەکی فێربوونی) تایبەتیی ھەیە: ئەو خاوەنی
توانستێکی پێگەییوی بڕیارب□سردادان و چێژێکی پاڵێوراوە، ھەروەھا
چێژێکی ناسک یان ورد، کە ئیدی کاتێک ئەو بڕیار بەسەر جوانێتیدا
دەدات، بڕیاردانەکەی بەسەر ھەر شعورێکدا نییە کە سێنسەکان
ھێناویانەتە ئاراوە، بەڵکو بڕیار بەسەر ھەست بۆ جوانێتیدا دەدات.
لەم ھەستەدا تەواوی بابی□ت□کە دەرکپێدەکرێت، ئەوجا کاتێک پسپۆر
بڕیاردەدات: "ئەمە جوانە"، لێرەدا ئەو تەواوی بابی□ت□
بەدیھێنراوەکە دەناسێت. ب□پ□ی ئ□ستێتیکی باومگارتن تایبەتە بە
سەبژێکت: لە ھەموو سەبژێکتێکدا جیھان وێنە دەدرێتەوە، یان:
بابی□ت□کان کە تایبەتن بە بڕیاری چێژ، سەرلەنوێ لە مەئریفەدا
پێشبینی دەکرێنەوە (وێنادەکرێنەوە)، جا گەرچی ئەوە بە شێوەی
جیاواز: بەرھەمھێنەرانە یان وەرگرانە.
چێژ ڕەچاوی کامیلێتیی جیھان وەک جیھانی جوان دیاردەر دەکات. لە
جیھاندا شتەکان بەدووی یەکدا دێن تاکو شکۆی خودا دەربخەن. چۆن
تیل□گیی ئافراندن لە مەئریفەی خودادا گەرەنتییەک بۆ سەیرورەی
جیھان دەبینێت، بە ھەمان شێوە باومگارتن لە توانستی بڕیارداندا
(چێژدا) بناغەی ھێنانەئارای کاری ھونەری دەبینێت. پرۆسەی
ھۆنینەوە ھەمیشە ڕوونیی پتر و پتری گشتگیر (ئێکستێنزیڤ)
دەخاتەوە، ئەوجا لە کۆتاییدا پێشانی دەدات کە ئەم جیھانە بەڕاستی
(بەگوێرەی گریمانەکەی لایبنیتس) پێکھاتەیەکی ھارمۆنیانەی باڵاترین
کامیلێتیی شیاوە، واتا: چاکترینی سەرجەم جیھانە شیاوەکان. ھونەر
چاو بۆ کامیلێتیی جیھان دەکاتەوە.
بەم شێوەیە ھونەر دەبێت بە لاسایی، چونکە باومگارتن ئافراندنی
ھونەری پابەند دەکات بە کرداری ئافراندنی خوداوە. ھەردوو
ئافرێنەر، خودا و ھونەرمەند، ئەوجا ئافرێنراوەکانیان، لە
پەیوەندییەکی ڕێژەییدان: خودا، وەک گشتگیر و مەزنترین، خۆی لە

سەرووی مرۆڤەوە، کەواتە لە سەرووی هونەرمەندەوە دەبینێتەوە، بۆیە جیهانی ئافرێنراوی خودا دەبێت بە پێشنموونەی ئافراندنەکانی هونەرمەند: ئەو لاسایی جیهان، سروشت، دەکاتەوە، بێگومان نەک ئەو سروشتە کە کردەکییانە، وەک دیاردەی فاکتی، لەگۆڕێیە، بەڵکو هونەر لاسایی پێشبینییەکی سروشتە لە کامیلەتی و هارمۆنیدا، کەواتە هینی ئەو سروشتەیە کە بنەڕەتی سروشتی فاکتییە: "سروشت و هەڵبەستڤانشتی هاوشێوە دەهێننە ئاراوە، هەر لەبەر ئەم هۆیەشە کە هەڵبەست لاسایی سروشتە" (پەرەگراف ١١٠).
هەڵبەستڤان بە مەئریفەی ورد و هونەری، وردتر و ڕۆشنتر پێشبینیی ئەو سروشتە هارمۆنییە دەکاتەوە کە خودا ئافراندوویەتی، بۆیە باومگارتن پێناسەی هەڵبەست دەکات وەک "بێژتنی کامیلی سەنسی"، بێژتنیش تەنیا کاتێک کامیلە، گەر هاتوو توخمەکانی تەقەلا بدەن بە ئەوەی بە مەئریفەی پێشبینییە سەنسییەکان بگەن (پەرەگرافی ٧).
جوانی، جا لە لایەن هەڵبەستڤان، وێنەساز یان موزیکسازەوە بهزرێنرێت، سەرئەنجامی پەیوەندییەکی هارمۆنییە، هینی پێکەوەسازیی (کۆنسەنسوسی) پێشبینییەکان لەنێو یەکدیدا و هەروەها هینی دەستوەژەکانیش کە بۆ گوزارشتکردنی ئەوان بەکاردەهێنرێن. گەرچی هونەرمەند ئازادییەکی تایبەتیی هەیە، سەرەڕای ئەوە ناچارە پابەندی یاساکان بێت تاکو بەڕێیانەوە لە ڕاستیی مەتافیزیکی نزیکبکەوێتەوە.
لێرەدا ڕوونتر ئەدگارێکی کرۆکییانەی ئێستێتیکەکەی باومگارتن دەبینین: هەر شتێک ئێستێتیکیانە چەوت بێت، لە هونەردا جێی نابێتەوە. هەر شتێک سەنسەکان تووڕە بکات و بەو هۆیەشەوە نەتوانن قبووڵی بکەن، چەوتە. سەری ئەسپ بە ملی مرۆڤ ناگونجێت – ئێستێتیکی باومگارتن قبووڵی ناکات. هەر لەم ڕوانگەیەوە هەڵبەستڤانێک ناتوانێت ببێژێت: "سەرمای زستان ناخم گەرم دادەنێت چونکە هینی نیشتمانەکەمە". ئاخر لێرەدا کاراییەکی پێکڤەیی سەنس و لۆگیک (شعور و زەین) لەگۆڕێ نییە. هونەر نابێت لە بنەڕەتی جوانەتی و چاکە و ڕاستەتی دووربکەوێتەوە، بە شێوەیەکی دی ببێژین، هونەر دەبێت خۆی بەدوور بگرێت لە ناکامیلەتی ی مەئریفەی سەنسی کە بە باومگارتن واتای ناشرینی دەگەیەنێت.
لە بنەڕەتدا ئەوە ڕۆمانتیکییەکان بوون کە دوای باومگارتن ناشرینیان هێنایە نێو ئێستێتیکەوە. بۆ نموونە فریدریش شلێگل لەدژی تێڕوانینی "چاکە، ڕاستەتی و جوانەتی" لای باومگارتن دەبێژێت، گەر ئەرکی هونەر ئەوە بێت کە "نەزرەی ڕەها" بگەیەنێت، ئەوا ناشێت کایەی هونەر تەنیا جوانی بێت، چونکە ڕەهایەتی (ئەلموتڵەق) پرۆژە پێچەوانەکەش لە خۆ دەگرێت، واتا: خراپە،

نالەباری، ناکامیلەتی، وەرانەیی، بەکورتی: ناشرینی. بێگومان گەرەکە لێرەدا ئاماژە بەوە بدەین کە باومگارتن لاریی لە هزراندنی یان داڕشتنی ناشرینی نییە گەر هاتوو بە جوانی ڕووبدات، وەلێ بە دیدی ئەو هزراندنی ناشرینی بەناشرینی لە دەرەوەی هونەرە، ئاخر، وەک پێشتر پێشانمان دا، ناکامیلەتیی مەئریفەی سەنسی بە ئەو واتای ناشرینی دەگەیەنێت، ئەمەش بەندە بە مەتافیزیکی جوانەتییەوە لای ئەو.

بە هەر حاڵ، هەوڵەکەی باومگارتن بە دانانی هونەر لەنێو چێوەی تیۆرییەکی مەئریفەی سەنسیدا کاریگەریی لەسەر سیستەمە ئێستێتیکییەکانی سەدەم هەژدەیەم نواند. ئەو بوو بە پاڵهێزێکی ڕۆشناییەکان. مرۆڤ لە ڕۆشناییەکاندا دەیویست بە داڕشتنی جوانەتی لە زانستدا و بە بەرجەستەکردنی لە هونەردا، "توانستە" لەیەک جوداکانی ئاوەز و سەنسەتی یەکبخات، تاکو بەو ڕێیەوە کاریگەری لەسەر مرۆڤ بنوێنێت بە ئەوەی ببێت بە ئێستێتیکی. هەروەها ئێستێتیکی باومگارتن لە ئیدیالیزمی ئەڵمانیدا بوو بە بنەڕەتێک بۆ کارکردنی هەر یەک لە کانت و شێلینگ و هێگل: ئەمان، بەگوێرەی مێتۆدی هزرینی خۆیان، خۆ گرێداو بە باومگارتنەوە پرسەکانی ئێستێتیکیان بە دیارهێنانی جیاوازی تایبەت پتر ئاوەڵا کرد. بۆ نموونە کانت بەڕێزەوە باومگارتنی ناو نا "شارەزایەکی بلیمەت لەنێو مەتافیزیکییەکاندا"، لە ئەو مەتافیزیکی جوانەتیی ڕەتکردەوە. بە دیدی کانت جوانەتی هیچ بایەخێکی مەتافیزیکیی نییە و تەنیا بەندە بە خودی سۆبژێکتەوە. بابەتی بڕیاری ئێستێتیکی (واتا بڕیاری چێژ) بریتییە لە هەست، هەستیش لە لایەنی خۆیەوە کاریگەری لەسەر هاتنەئارای مەبەستی سۆبژێکتیڤی دەنوێنێت، کە ڕاستەوخۆ (واتا بەبێ تێگە) پڕحەزانە شعوری پێدەکرێت. جوانەتی مەئریفەمان پێناگەیەنێت، چونکە جوانەتی بەرهەمی گەمەی ئازادی هێزەکانی مەئریفەیە، واتا هینی توانستی وێناکردن و زەین. ئاخر گەر تێگە نەبێت، مەئریفەش نابێت.

سەرچاوەکان:

بە کوردی:

ئانەماری گێتمان زیفەرت: ڕێبەرییەک بۆ ئێستێتیک. لە ئەڵمانییەوە: کاوە جەلال. چاپی دووەم. کوردڕاوم ٢٠٢٢.

بە ئەڵمانی:

Baumgarten, Alexander Gottlieb: Ästhetik. Hamburg 2007.

Hauskeller, Michael: Alexander Gottlieb Baumgarten. In: Klassiker der Kunstphilosophie, hg. Stefan Majetschak, München,2005.
Leibniz, Gottfried Wilhelm: Monadologie. Stuttgart 1994.
Ursula Franke, Baumgartens Erfindung der Ästhetik, Münster 2018
Metzler Philosophen Lexikon. Spektrum.de

وەفیق سامەڕائی وەك تاوانباری جینۆساید مرد.. عەلی مەحموود محەمەد

وەفیق عەجیل حەمود سامەڕائی 1-7-1947-30-8-2022, سوپا سالاری خانەنشین و جێگیری بەڕێوەبەری هەواڵگری عێراقی و تۆمەتباری ژمارە یەکی لیستی داواکراوانی ئەنفال لە کۆی 423 کەسی داواکراوو, سێشەمە 30-8-2022 لە لەندەن بە نەخۆشی شێر پەنجە مرد.

[بۆ درێژەی بابەت کلیکی ئێرە بکەن..]

[AliMahmud_WafiqDownload]

پاشخان و هۆکارەکانی قەیرانی حکومەت لە عێراق.. وەرگێڕانی بۆ کوردی: کاوە عومەر

چاوپێکەوتنی خەلیل کەیوان لەگەڵ حەمید تەقوایی

لەسەر بنەمای چاوپێکەوتنێک لەگەڵ کەناڵی جدید ئامادەکراوەتەوە

خەلیل کەیوان: پێکهێنانی هێزی ئایینی لە عێراق گەیشتۆتە قۆناغێکی مەترسیدار. بزووتنەوەکەی بە سەرکردایەتی موقتەدا سەدر کە لە هەڵبژاردنی ساڵی پێشوودا بە ٧٣ کورسی لە کۆی ٣٢٩ کورسی بردەوە، زۆرینەی پێویستی بۆ پێکهێنانی حکومەت بەدەست نەهێنا و دەستی لە پەرلەمان کێشایەوە. هاوپەیمانی هێزەکانی لایەنگری کۆماری ئیسلامی نەیتوانی حکومەت پێکبهێنێت. نزیکەی ساڵێکە عێراق حکومەتی نیە. لە هەنگاوێکی نوێدا، رۆژی دووشەممە ٧ی ئەیلول، موقتەدا سەدر لە پەیامێکدا رایگەیاند، کە بۆ هەمیشە لە سیاسەت دەکشێتەوە، بەمەش گڕوپی سەوزی بۆ لایەنگرانی هەڵکرد بۆ هێرشکردنە سەر ناوچەی سەوزی بەغدا، کە پەرلەمان و کۆشکی سەرۆکایەتی لەوێیە. جگە لە بەغدا، لایەنگرانی موقتەدا سەدر هێرشیان کردە سەر نوسینگەکانی کەتایب ئەهلی حەق و حزبوڵا لە شارەکانی زیقار و بابل و دیوانیە و بەسرە و ئاگریان تێبەرداون. لە میانی تەقەکردن لە لایەنگرانی سەدر لە رۆژانی دووشەممە و سێشەممە، زیاتر لە ٢٥ کەس کوژران و زیاتر لە ٣٠٠ کەسیش بریندار بوون. لە بەرنامەی ئەمڕۆدا باس لە ریشە و هۆکارەکانی بارودۆخی ئێستای عێراق و ئاسۆ و چارەسەرەکانی کۆتاییهاتنی بە قەیرانی عێراق دەکەین.

حەمید تەقوایی عێراق لە لێواری شەڕی ناوخۆدایە. هێزە شیعەکانی سەر بە سەدر و هێزە شیعەکانی سەر بە کۆماری ئیسلامی ڕووبەڕووی یەکتر بونەتەوە. هۆکاری ئەم قەیرانە لەچیدا دەبینیت؟

حەمید تەقوایی: لە ئاستێکی بنەڕەتیدا هۆکاری ئەم قەیرانە حکومەتی نەتەوەیی-ئایینییە کە دوای هێرشی ئەمریکا بۆ سەر عێراق دەسەڵاتیان بە دەستەوە گرتوە. حکومەتی عێراق لەسەر بنەمای دابەشکردنی دەسەڵاتە، لەسەر بنەمای نەتەوە و ئایین لە نێوان سێ هێزدا سەرۆکایەتی کۆمار و سەرۆکی وەزیران و سەرۆکی پەرلەمان. ئەمانە بەڕێز لە هێزەکانی کورد و شیعە و سوننە هەڵدەبژێردرێن و تا ئەمڕۆش ئەم دابەشکردنی دەسەڵاتە لە هەموو ئەو حکومەتانەدا بەدی کراوە کە دوای ڕووخانی سەدام هاتونەتە سەرکار. عێراق یەکێکە لەو وڵاتە کەمانەی جیهان کە حکومەتەکەی (پەرلەمان و سەرۆکایەتی کۆمار و سەرۆک وەزیران) بە فەرمی و زۆر بە ڕوونی لەسەر بنەمای دەنگی خەڵک و پرەنسیپی یەک کەس، یەک دەنگ نییە، بەڵکو لەسەر بنەمای هاوسەنگی هێز لە نێوان نەتەوە و ئایینەکاندا لەسەریەک دانراوە.. ئەوەشی بە زیاد بکەی کە گەندەڵی و تاوان و هەموو ئەو ئازارانەی کە ئەم حکومەتانە لەعێراقدا هۆکاری بوون. لەم نێوەندەدا کاریگەری و دەستێوەردانی کۆماری ئیسلامی و هێزە

بەکرێگیراوە چەکدارەکانیشی ئەو فاکتەرەیە کە ئەم دۆخە ڕەشە خراپتر دەکات.
کۆمەڵەی ئەم هەلومەرجانە دۆخێکی لە عێراقدا خوڵقاندووە کە بە بڕوای من بنەمای قەیرانی حکومەتە لەو وڵاتەدا. خەڵکی عێراق ماوەیەکی زۆرە کە ئەم دۆخەیان ناوێت. خەڵک بە ڕوونی ڕایانگەیاند کە پێویستە ئەو هێزە ئایینی-نەتەوەیانە لە دەسەڵات دووربخرێنەوە لەو ڕاپەڕینە جەماوەرییەدا کە بە شۆڕشی ئۆکتۆبەر یان تەشرین ناسرا و لە ئۆکتۆبەری ۲۰۱۹ەوە چەند مانگێک بەردەوام بوو. ئەوەی که ئەمڕۆ دەبینین که گرووپە ئاینییەکان تەنانەت لە سوپاکەی هێزه شیعەکانیشدا گیانیان لەدەستداوە، کە هێزەکانی موقتەدا سەدر لە بەرامبەر هێزەکانی سەر بە کۆماری ئیسلامی ڕیزیان گرتووە، لە بنەڕەتدا دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی کە خەڵک دەیکات هەموو ئەمانەیان ناوێت ولە دژی هەموویان هاتوونەتە سەر شەقامەکان.
هێزێکی چارەنووسساز لە کەشوهەوای سیاسی عێراقدا، دەسەڵاتی شەقام و ناڕەزاییە، کە بۆ یەکەمجار چەند ساڵێك پێش شۆڕشی تشرین سەری هەڵدا، لە هاوینی ۲۰۱۵ و لە ساڵانی دواتردا، لە شارە جیاجیاکاندا، لە بنەڕەتدا ناڕەزایی دەربڕین بەرامبەر بە گەندەڵی لە لایەنە حکومییەکان و دروشمی "نە شیعە و نە سون□" "حکومەتی مەدەنی" بەردەوام بوو. لەم دۆخەدا موقتەدا سەدر کە بەشێکە لە حکومەت، بە سواری شەپۆلی ناڕەزایی خەڵک هەوڵ دەدات فراکسیۆنی رکابەر لە مەیدان دەربکات. بە بڕوای من ئەو ململانێیەی ئێستا کە وایکردووە حیزب و فراکسیۆنەکانی حکومەت لە دوای هەڵبژاردنەکانی ئۆکتۆبەری ساڵی ڕابردوو تەنانەت نەتوانن حکومەت پێکبهێنن، لە بنەڕەتدا دەرئەنجامی ناڕەزایەتی بەردەوامی خەڵکە لە دژی تەواوی سیستەمەکە وحکومەتی ئاینی-نەتەوەی دەسەڵاتدارە.
خەلیل کەیوان: موقتەدا سەدر خۆی رۆڵێکی سەرەکی هەبووە لە قەیرانی ئەم دواییەی حکومەتدا. داواشی لە لایەنگرانی کرد لە پەرلەمان دەربچن و داوای هەڵبژاردنی نوێی کرد. لەسەر چی شەڕ دەکەن؟ ئایا پەیوەندی بە خواستنی پشکی دەسەڵاتەوە هەیە یان بابەتی دیکەی تێدایە؟
حەمید تەقوایی: ئەمە کێشمەکێشێکە بۆ بەدەستهێنانی بەش لە دەسەڵاتدا. لەسەر بنەمای ناکۆکی لەسەر پێگەی باڵای دەسەڵاتە، بۆیە پێویستە ئاماژە بەوە بکرێت کە موقتەدا سەدر یەکێک بووە لە هێزە شیعەکان کە بەتەواوی سەر بە کۆماری ئیسلامی بووە. لەگەڵ بەرفراوان بوونی نفوزی کۆماری ئیسلامی لە عێراقدا هاتە مەیدان و جێگەیەکی لە سیاسەتدا دۆزیەوە. موقتەدا سەدر لەگەڵ دەستپێکردنی شۆڕشی ئۆکتۆبەردا سەرەتا لە بەرامبەر خەڵکدا وەستا و تەنانەت

هێزە چەکدارەکانیشی لە سەرکوتکردنی خەڵکدا پەیوەندیان بە هێزەکانی حکومەت و میلیشیاکانی سەر بە کۆماری ئیسلامییەوە کرد. لە درێژەی هەمە تەجەماوەرییەکاندا، لەکۆتاییدا هێدی هێدی زانی که چیتر بەرژەوەندی ئەولە نیزیکبوونەوە لە کۆماری ئیسلامیدا نییە و هەوڵی دا خۆی لە کۆماری ئیسلامی جیا بکاتەوە.
داواکارییەکی جەماوەری خەڵک بریتی بوو لە بڕینی دەستی کۆماری ئیسلامی لە بارودۆخی سیاسیی عێراق، کە بە دروشمی "بغداد حرة حرة، ئێران، برە برە" (بەغدا، ئازادە، ئازادە؛ ئێران بە دەرەوە، بە دەرەوە) هاواریان دەکرد).
ئەم دۆخە وایکرد موقتەدا سەدر لەوە تێبگات کە بە شوێنکەوتنی کۆماری ئیسلامی ناگاتە هیچ شوێنێک و نابێت گرەو لەسەر ئەسپێکی دۆڕاو بکات. بەو جۆرە حسابانە ڕووبەڕووی هێزەکانی کۆماری ئیسلامی بووەوە و ئەمەش وایکرد لە هەڵبژاردنەکانی ئەم دواییەدا زۆرترین کورسی بەدەست بهێنێت.
مانەوەکانی ئەم دواییەی موقتەدا سەدر و لایەنگرانی لە داگیرکردنی پەرلەمان و دواتر جێهێشتنی پەرلەمان و پێشنیارکردنی هەڵوەشاندنەوەی پەرلەمان و نوێکردنەوەی هەڵبژاردن و هتد، لەسەر ئەم سەرکەوتنەی لە هەڵبژاردنەکان دامەزراوە. کۆماری ئیسلامی کە لە هەڵبژاردنەکانی ساڵی ڕابردوودا دۆڕاوە، لە کەمپەیگای عێراقدا هەندێ بوتە شوێنی نەفرەتی خەڵکی عێراق کە موقتەدا سەدر پێی وایە بە جیاکردنەوەی ئەکاونتەکەی لە فراکسیۆنەکانی لایەنگری کۆماری ئیسلامی دەتوانێت ڕۆڵێکی بالادەست و چارەنووسساز لە دیاریکردنی حکومەتی عێراقدا بگێڕێت. بەڵام وەک ئاماژەم پێدا، ئەزموونی ناڕەزایەتییە جەماوەرییەکانی چەند ساڵی ڕابردوو، لە هاوینی ٢٠١٥ تا ئەمڕۆ، نیشانی دەدات کە هیچ کام لە لایەنە دەسەڵاتدارەکان ناتوانن قەیرانی حکومەت لە عێراق چارەسەر بکەن.
خەلیل کیوان: باست لەوە کرد کە سەدر لە ڕاستیدا بەکردەوە لە دامەنی کۆماری ئیسلامییەوە پێی گرتووە و لەلایەن ئەوەوە بەرەو پێشەوەی شانۆ ڕاکێشرا. ئەم ڕەوتە لە دوو دەیەی ڕابردوودا لە حکومەتی عێراقدا بووە و هەر بۆیە بەشێکە لە کێشەی خەڵکی ئەو وڵاتە. خەڵک لە شۆڕشی بەناوبراو بە تەشرین (ئۆکتۆبەر)دا هێرشیان کردە سەر نووسینگەکانی هێزەکانی سەدر و ئاگریان تێبەردا. ئایا سەدر لە ژێر کاریگەری شۆڕشی ئۆکتۆبەردا خۆی لە کۆماری ئیسلامی دوور خستەتەوە، یان لەسەر بنەمای پرنسیبێک کە خۆی هەیەتی لەگەڵ کۆماری ئیسلامی ناگاتە ڕێککەوتن؟ ئایا جیاوازی ڕاستەقینە لە نێوان سەدر و کۆماری ئیسلامیدا نییە؟
حەمید تەقوایی: جیاوازییان لەسەر نفوز و دەسەڵاتی ئەوانە لە

عێراقدا. من پێموانییە بنەما سیاسییەکان یان بەرنامەی سیاسی و پرەنسیبە سیاسییەکان بۆ هیچ کام لەمانە گرنگ بن. کۆماری ئیسلامی دەیەوێت کاریگەری خۆی لە عێراق جێگیر بکات و سەرۆك کۆمار دابنێت و سەرۆك وەزیران دابنێت و لە پەرلەمان کاریگەری زیاتری هەبێت و موقتەدا سەدریش دەیەوێت دەسەڵاتی خۆی لە دژی کۆماری ئیسلامی فراوان بکات. بەڵام وەک لە سەرەوە ئاماژەم پێکرد، ئەوەی لە عێراقدا یەکلاکەرەوەیە پەیوەندییەکانی نێوان هێزەکانی حکومەت نییە، بەڵکو دەسەڵاتی ناڕەزایی جەماوەری خەڵکە. لە ڕاپەڕینی ساڵی ٢٠١٥ و ڕاپەڕینەکانی دواتر و بە تایبەت لە شۆڕشی ئۆکتۆبەردا خەڵک ڕایانگەیاند کە پێویستە گروپە ئایینییەکانی سوننە و شیعە واز لە حکومەت بهێنن. دروشمی ئەوان بریتی بوو لە "نە سوننە، نە شیعە، حکومەتی مەدەنی". خەڵک ڕایانگەیاند کە پێویستە هەموو لایەن و هێزە سیاسییەکانی دەسەڵاتدار لە عێراق بڕۆن. ڕایانگەیاند کە هەموو ئەو هێزانە گەندەڵن، هەموویان تاوانبارن، و دژی هەموویان بە هێزەکانی موقتەدا سەدر و هێزەکانی کۆماری ئیسلامی و هەموو فراکسیۆنە شیعەکان و سوننەکان و کوردیەکان و هتد، کە لە پەرلەمان، لە سەرۆکایەتی کۆمار، و لە حکومەت، و سەرۆک وەزیرانێکەوە ئامادە بوون، هەستان و ئاگریان لە نووسینگەکانی ئەو هێزانە و کونسوڵخانەی کۆماری ئیسلامی و بارەگاکانی هێزەکانی موقتەدا سەدر لە شارە جیاوازەکان بەردا . ئەم بزووتنەوەیە بۆ چەندین مانگ لە عێراقدا بە بەبەهێزییەوە بەردەوام بوو.

ئەم دۆخە وایکرد موقتەدا سەدر لەوە تێبگات کە چیتر ناتوانێت لە پاڵ کۆماری ئیسلامی بوەستێت. داواکارییەکی گرنگی خەڵک، لە پاڵ دروشمی "نە حکومەتی مەدەنی نە سوننە و نە شیعە"، دەرکردنی هێزەکانی کۆماری ئیسلامی بوو لە عێراق. کۆماری ئیسلامی رۆڵی راستەوخۆی لە سەرکوتی خەڵکدا گێڕا و لەگەڵ حکوومەتی مالیکی لەگەڵ هێزە نیزامییەکان و نیمچە سەربازییەکانی وەك حەشدی شەعبی و کەتائیبی حزبو□□ادا دەستیان بۆ سەکوتی لە خەڵکی دەبرد. داخوازی خەڵک بۆ دەرکردنی کۆماری ئیسلامی لە عێراق لە راستیدا ناڕەزایی□تییەکی راستەوخۆ بوو لە دژی هێزە سەرکوتکەرەکانی حکوومەتی دەسەڵاتدار لە عێراق. موقتەدا سەدر کە خۆی لە سەرکوتکردنی خەڵکدا بەشدار بوو، وردە وردە دانی بەوەدانا کە چیتر ناتوانێت پەیوەندی بە کۆماری ئیسلامیی□وە هەبێت. بۆیە هەڵوێستی خۆی گۆڕی و داوای کشانەوەی "هێزە بیانییەکان"ی لە عێراق کرد و ڕووبەڕووی هێزەکانی سەر بە کۆماری ئیسلامی بووەوە. تەنانەت ئیدیعای کرد ک□ □ووبەڕوی گەندەڵیەکانی حکوومەتدا دەبێتەوە، کە خۆی بەشێک بوو لێی! و بەم شێوەیە پێگەیەکی کاریگەرتر و باڵاتری بە

بەراورد لەگەڵ هێزەکانی سەر بە کۆماری ئیسلامی دەزیەوە.
هەروەها پێویستە بگوترێ کە لە چەند ساڵی ڕابردوودا بارودۆخی ناوچەکە بە شێوەیەک بوو کە کۆماری ئیسلامی بەرەبەردە کاریگەری خۆی لەدەستدا و پێگەیەکی لاوازتری دەزیەوە. لەرێشدا بزووتنەوەی خەڵکی عێراق ڕۆڵی گرنگی هەبوو. ناڕەزایەتییە جەماوەرییەکانی خەڵک لە دژی هێزەکانی سەر بە کۆماری ئیسلامی و داخوازی ڕاشکاوانە بۆ دەرکردنی کۆماری ئیسلامی لە عێراق گورزێکی گرینگی لە کاریگەریی کۆماری ئیسلامیی لە عێراق و ناوچەکە دا. موقتەدا سەدر لەم لەدانەدا کشایەوە و ویستی سواری ئەم شەپۆلە ناڕەزایەتی خەڵک بێت و خۆی دووپات بکاتەوە. پە یوە ندییە کانی نێوان هێزە کانی حکومە ت لە عێراق بە هۆی ئە و بارودۆخانە وە دروست دە بووە.
خەلیل کەیوان: دوای ئەوەی موقتەدا سەدر داوای لە لایەنگرانی کرد ناوچەی سەوز بەجێبهێڵن، بەرهەم ساڵح و کازمی ستایشیان کرد و ڕایانگەیاند کە کەسێکی بەرپرسیارە و باسی پێویستی ئەنجامدانی هەڵبژاردنیان کرد، کە ئەمەش یەکێکە لە خواستەکانی موقتەدا سەدرە.
پێت وایە سازشێک هەبووە؟
حەمید تەقوایی: چەند ڕۆژێك لەمەوبەر موقتەدا سەدر رایگەیاند، لە سیاسەت دەکشێتەوە و نوسینگەکانی دادەخات. بەڵام دوای ڕاگەیاندنی دەستلەکارکێشانەوەکەی، وەک لە سەرەتادا ئاماژەت پێکرد، لایەنگرانی هێرشیان کردە سەر ناوچەی سەوز و کۆشکی سەرەک کۆمار و ناوەندەکانی هێزەکانی سەر بە کۆماری ئیسلامی لە شارە جۆربەجۆرەکان و نائارامی لە عێراق چڕتر بووەوە.
لەلایەکی دیکەوە موقتەدا سەدر سوورە لەسەر هەڵوەشاندنەوەی پەرلەمان و نوێکردنەوەی هەڵبژاردنەکان بەو هیوایەی لە هەڵبژاردنی داهاتوودا زۆرینەی بەرزتر بەدەست بهێنێت. ئێستا دوای راگەیاندنی دەستلەکارکێشانەوەی سەدر، فراکسیۆنی بەرامبەر بە خۆشیەوە ئەم داوایەی نیشانداوە و باس لە ئەگەری نوێکردنەوەی هەڵبژاردن دەکات. موقتەدا سەدر هەروەها دەڵێت حەشدی شەعبی کە تا دوێنێ هێزەکانی لەگەڵیدا شەڕیان دەکرد، بە هێزێکی گەل دەزانێت و تەنیا کێشەی لەگەڵ فەرماندەکانیان هەیە! وا دیارە سازانێک کراوە، واتە هەمووان ڕازین لەسەر نوێکردنەوەی هەڵبژاردنەکان و لە بەرامبەردا موقتەدا سەدر هێزەکانی خۆی ڕادەگرێت و لە شەقامەکان کۆیاندەکاتەوە.
هەروەها پێویستە ئاماژە بەوە بکرێت کە ئەمە یەکەمجار نییە موقتەدا سەدر بانگەشەی کشانەوە لە سیاسەت دەکات. لە ٩ ساڵی ڕابردوودا حەوت جار لە دۆخێکی هاوشێوەدا ڕایگەیاندووە کە مەیدانی سیاسەت جێدەهێڵێت! ئەمە لە ڕاستیدا مانۆڕێکی سیاسییە و دەتوانرێت

بە “بەردەوامی سیاسەت بە شێوازی دیکە” ناوببرێت.

لە هەر حاڵەتێکدا وا دیارە موقتەدا سەدر توانیبێتی ڕکابەرەکانی ناچار بکات کە داوا سەرەکییەکەی ئەو قبوڵ بکات کە بریتییە لە هەڵوەشاندنەوەی پەرلەمان و نوێکردنەوەی هەڵبژاردنەکان. بەڵام ئەگەر هەڵبژاردنیش نوێ بکرێتەوە، پرسی قەیرانی حکومەت لە عێراق چارەسەر نابێت. وەک لە سەرەوە ڕوونم کردەوە، کۆمەڵگای عێراقی دەسەڵاتی هێزە نەتەوەیی و ئایینییەکان قبوڵ ناکات و ئەم جۆرە مانەوە و گەمە سیاسییە لەنێوان نوخبەکاندا بەشوێنێک ناگات. خەڵک دەیانەوێت حیزب و گروپە شیعەکان و سوننەکان، هێزە ناسیۆنالیستە جۆراوجۆرەکانی کورد و بەکرێگیراوە چەکدارەکانی سەربە کۆماری ئیسلامی کە هەموویان بوونەتە هۆی گەندەڵی و تاوان لە عێراقدا، لە حکومەت و کۆمەڵگای عێراق دوور بخرێنەوە. تا ئەم داوایەی خەڵک جێبەجێ نەکرێت، قەیرانی حکومەت لە عێراق بەردەوام دەبێت.

خەلیل کەیوان: کاتێک سەیری دیمەنی سیاسیی عێراق دەکەیت، ئەوە هێزە ئایینییەکانن، بەتایبەتی هێزە شیعەکان، یاریی چی مەیدانەکەن. بزووتنەوەی شۆڕشی ئۆکتۆبەر سێ ساڵ لەمەوبەر بە داخوازییەکانی وەک دەرکردنی کۆماری ئیسلامی لە عێراق، دامەزراندنی حکوومەتێکی مەدەنی و بەرەنگاربوونەوەی گەندەڵی، هەروەها بەدیهێنانی خۆشگوزەرانی، کاریگەریی لەسەر گۆڕەپانی سیاسیی عێراق دانا. ئیستا دۆخی ئەم زبوتنەوەیە چییە کە لە کاتی بڵاوبوونەوەی کۆرۆنادا دابەزینی بەخۆیەوە بینی؟ لە هەڵبژاردنەکانی ڕابردوودا نزیکەی لە سەدا ٦٠ی خەڵک کە هێزی شۆڕشی ئۆکتۆبەرن، بەشدارییان نەکردووە. ئەم هێزە چۆن دێتە مەیدان و چ ڕۆڵێکی هەیە لە ئایندەی عێراقدا؟

حەمید تەقوایی: هەروەك وتت بزووتنەوەی جەماوەری ناسراو بە شۆڕشی ئۆکتۆبەر کەمی کردووە، بەڵام ئەمە مانای ئەوە نییە کە لە گۆڕەپانی سیاسی عێراق دوور خراوەتەوە، یان تەنانەت کاریگەری ناڕەزایی خەڵك لەسەر هەلومەرجی سیاسی ئەو وڵاتە لاواز بووە. لە عێراقدا خواست و مەیلی قووڵی کۆمەڵگا بەرانبەر بە تەواوی سیستەمی دەسەڵاتدار فاکتەرێکی سیاسی گرنگە. لەماوەی ئەو بزووتنەوەیە جەماوەرییەدا کە لە ئۆکتۆبەری ٢٠١٩ دەستی پێکرد و چەند مانگێکی خایاند، ئەو خەڵکەی کە چەندین جار هاتنە سەر شەقامەکان و دروشمیان دژ بە هەموو پارت و فراکسیۆنە دەسەڵاتدارەکان بە کورد و سوننە و شیعەکانەوە دەدا، هاواریان دەکرد “نە شیعە، نە حکومەتی مەدەنی “. ، ڕایانگەیاندووە کە کۆماری ئیسلامی هاوبەشی حکوومەتی عێراقە لە سەرکوتکردن و کوشتنی خەڵک و هاواریان کردووە کە “دەبێت کۆماری ئیسلامی دەربکرێت”، هێشتا ڕۆڵێکی کاریگەریان لە هەلومەرجی

سیاسی ئەو وڵاتەدا هەیە. ئەمڕۆ ئەم بزووتنەوەیە لە شەقامەدا نییە، بەڵکو وەك فاکتەر و هێزێکی سیاسی گرنگ، کاریگەرییەکانی لە کۆمەڵگای عێراقدا دیارە. دەکرێ بە دڵنیاییەوە بڵێین بەبێ ڕاپەڕینی ئۆکتۆبەر قەیرانی حکوومەت لە عێراق بەم شێوەیە ڕووی نەدەدا. ئەگەر ئەو ناڕەزایەتییە جەماوەرییانە نەبوایە کە تەواوی سیستەمی دەسەڵاتداری هەژاند، حیزب و فراکسیۆنە نەتەوەیی و ئایینییەکان کێشەیەکی ئەوتۆیان لە حکومەتدا نەدەبوو. دەست بە دەست نانیان دەخوارد و چاپیان دەکرد و فەرمانڕەواییان دەکرد.
ئەوە ناڕەزایەتییە جەماوەرییەکان بوو کە ئەم هێزانەیان بەو شێوەیە بەردایە گیانی یەکتر و پرۆسەی هەڵبژاردنی حکومەت و سەرۆک وەزیرانی هێنایە وەستان و ئاگری ململانێ و شەڕی دەسەڵاتی نێوان ئەو هێزانەی کە تا دوێنێ یەکگرتو و پێکەوە بوون، خۆشکرد. قەیرانی حکومەت لە عێراقدا ڕەگ و ڕیشەی لە پەیوەندی نێوان حکومەت و کۆمەڵگادا هەیە، نەک پەیوەندی نێوان حکومەتەکانی نێوان گروپە جیاوازەکان. ئەمەی دووەمیان بەهۆی ڕووبەڕووبوونەوەی کۆمەڵگا لەگەڵ تەواوی حکومەتەوە دروست دەبێت.
لەم نێوەندەدا، لەو کاتەوەی خەڵک لە دژی کۆماری ئیسلامی ڕاپەڕیوە، پێگەی هێزە یەکگرتووەکانی لاواز بووە. یەکێک لە دەرئەنجامەکانی ئەمە ئەوە بوو کە هاوپەیمانی لایەنگرانی کۆماری ئیسلامی لە هەڵبژاردنەکانی ساڵی ڕابردوودا تەنیا ١٤ کورسی بەدەستهێنا و هێزەکانی لایەنگری موقتەدا سەدریش ٧٣ کورسییان بەدەستهێنا. ئەم دۆخە سووتەمەنی ئەم وەهمەی لە چاوی موقتەدا سەدر و لایەنگرانی داوە کە شەقام هی ئەوانە، وەک ئەوەی جەماوەری خەڵک لایەنگری ئەوان بن و هەر بۆیەش دەتوانن لەم گەمەی خەباتی دەسەڵاتەدا سەربکەون. لە کاتێکدا کۆمەڵگا ڕایگەیاندووە کە پێویستە هەموو هێزە ئایینییەکان چ شیعە و چ سوننە لە دەسەڵات دووربخرێنەوە.
بەڕای من ئەو هەڵسەنگاندنەی کە موقتەدا سەدر ئێستا کۆنترۆڵی کۆمەڵگای هەیە و بە ڕواڵەت دەتوانێت دۆخەکە هێور بکاتەوە هەڵەیە. تەنانەت ئەگەر خواستی ئەو بۆ نوێکردنەوەی هەڵبژاردن جێبەجێ بکرێت و سەرۆک وەزیران لە نێو لایەنگرانی خۆی دەستنیشان بکرێت، قەیرانی حوکمڕانی لە عێراق کۆتایی نایەت. لە سەردەمی شۆڕشی تشرین یەکێك لە ئامانجەکانی هێرشەکانی خەڵك نوسینگەکانی هێزەکانی سەر بە موقتەدا سەدر بووە و ئەمڕۆش موقتەدا سەدر دەبێتە ئامانجی راستەوخۆی خەڵکی ناڕازی کاتێك ئۆپۆزسیۆن جێدەهێڵێت و دەستی باڵای لە حکومەتدا دەبێت. وەک لە سەرەوە ڕوونم کردەوە، ناڕەزایی گەلی عێراق تەنیا لەسەر ئەمە یان ئەو لقە شیعە یان سوننە نییە، خەڵک هەڵوەشاندنەوەی هەموو ئەو هێزانەیان دەوێت، حکومەت و کۆمەڵگەیەکی

مەدەنییان دەوڵەت، هەروەها دەسەڵات وەرگرتن لەلایەن کەسێکی وەک موقتەدا سەدرەوە سەد و هێشتا پلە دژی ئەم خواستە بنەڕەتییەی خەڵکە.

بەم باوەڕەوە دەتوانین بڵێین هەرچەندە ئەمڕۆ بزوتنەوەی ئۆکتۆبەر لە شەقامەکاندا نییە، بەڵام وەک فاکتەر و هێزێکی سیاسی لە عێراقدا ئامادەیە، یەکلاکەرەوەیە و بێ گومان هەر ئەم هێزەیە کە دواجار داهاتووی عێراق دیاری دەکات .

خەلیل کەیوان: لە ئێستادا هێزە ئایینییەکان و بەتایبەتی شیعە لە عێراق چالاکن. بزوتنەوەی شۆڕشی ئۆکتۆبەر لە گۆڕەپانەکەدا ئامادە نییە و نابینرێت. لەم دۆخەدا ئەو چارەسەرە چییە کە دەبێت بخرێتە بەردەم کۆمەڵگەی عێراق بۆ رزگاربوون لەم هێزە نەتەوەیی-ئایینیانە؟

حەمید تەقوایی: بەڕای من خاڵی لاوازی سەرەکی ئەو بزووتنەوەیە کە لە ئۆکتۆبەری ٢٠١٩ دەستی پێکرد ئەوەبوو کە حیزب و ڕێکخراو و ڕووخسارێکی دیاریکراوی نەبووە و هەر لەبەر ئەم هۆکارەش نەیتوانی وەک پێویست ڕۆڵ لە سیاسەتدا ببینێت. بزووتنەوە جەماوەرییەکان و ناڕەزایەتی شەقام، ئەگەر لەلایەن حزبێک یان هێزێکی سیاسی ڕێکخراوەوە نوێنەرایەتی نەکرێت، ئەگەر کەسایەتییەک یان هێزێکی سیاسی لەسەر گۆڕەپانەکە نەبێت کە نوێنەرایەتی داواکاری و مەیلە ڕادیکاڵەکانی خەڵک بکات و ڕێگە بە هێزە کۆنەپەرستەکان نەدات وەک بزووتنەوەی موقتەدا سەدر ناڕەزایەتییەکانی خەڵک بۆ مەرامی خۆیان بەکار بهێنن.، ئەوان ناگەنە هیچ شوێنێک. ئەم کەم بوونە کێشەی سەرەکییە لە بارودۆخی ئەمڕۆی عێراقدا. ئەمڕۆ هێزە کۆمۆنیستەکان بە تایبەتحزبی کۆمۆنیستی کرێکاری چەپی عێراق کە خاوەنی هەڵوێستی ڕادیکاڵ و ڕوون، چالاکن، بەڵام بەداخەوە هێشتا دوورن لەوەی ببنە هێزێکی کۆمەڵایەتی کە لە ناڕەزایەتییە جەماوەرییەکاندا بەشدار و کاریگەر بێت. کۆمۆنیزمی کرێکاری لە عێراقدا دەبێ هەوڵ بدات ببێتە دەنگ و نوێنەری بزووتنەوەی عەلمانی و دژە نەتەوەیی-ئایینی لە عێراقدا.

کێشەی بنچینەیی خەڵکی عێراق لەم ساتەدا ڕزگاربوونە لە حکومەتە ئاینییە نەتەوەییەکان و دامەزراندنی حکومەتێکی عەلمانی و بە بڕوای خودی گەلی عێراق “مەدەنی”. ئەم ئەڵقە سەرەکییە دەبێ لەلایەن کۆمۆنیستەکانەوە وەربگیرێت چونکە تەنها کۆمۆنیستەکان نوێنەرایەتی مەدەنی و کۆمەڵگەی مەدەنی و حکومەتی غەیرە قەومی نائاینی لە عێراق دەکەن ئەمڕۆ. ئاینی و نەتەوەی دەسەڵاتدار هەموویان بەشێکن لە کێشەی قەیرانی حکومەت لە عێراق نەک چارەسەر. لە مامەڵەکردن لەگەڵ قەیران و چەقبەستوویی حکومەتی عێراقدا، هێزە کۆمۆنیستەکان

بە تایبەت حزبی کۆمۆنیستی کرێکاری چەپی عێراق، دەبێت ئاڵای شۆڕشی ئۆکتۆبەر بەرز بکەنەوە و پەناسەی بکەن و پلاتفۆرم و بەیاننامە و میساقەکەی، لە سۆشیال میدیادا دابڕێژن و ڕایبگەیەنن و لە میدیا جیاجیاکاندا. ڕەنگدانەوەی دەنگی ناڕەزایی کۆمەڵگای عێراقی، وەستانەوە لە دژی هەموو ئەو هێزە ئایینییە نەتەوەییانەی کە خەڵکی عێراقیان خستۆتە ناو چاڵی تاریکەوە، لەوانەش فراکسیۆنە شیعەکان و سوننەکان و کوردستانییەکان و لایەنگرانی کۆماری ئیسلامی و موقتەدا سەدر و هتد.. حکوومەتی "نا شیعە، غەیرە سوننە، غەیرە قەومی" و کۆمەڵگەیەکی مەدەنی کە خەڵکی عێراق دەیەوێت مانای راستەقینەی بداتێ. بەڕای من ئەمە گرنگترین ئەرکە کە ڕووبەڕووی هێزە چەپ و کۆمۆنیستەکان دەبێتەوە، بەتایبەت حزبی کۆمۆنیستی کرێکاری چەپی عێراق.

٣١ی ئابی ٢٠٢٢

جەستەی کوژراو، فیکری ئازاد .. بەختیار محەمەد*

جەستە دەکوژرێ، بەڵام فیکر ناکوژرێ. تازە با جەستەی سەلمان روشدی بکوژن، بەڵام هەرگیز ناتوانن فیکری (ئەدەبی) سەلمان روشدی بکوژن. تازە ئیتر ڕۆمانی ئایەتە شەیتانییەکان بووە فیکر (فیکری هەموو جیهان)، هەرگیز ناکوژرێ (فیکرێك، کە زۆر گەورەتر، زۆر بێ سنوورتر لە جەستەی سەلمان روشدی). سەدان و هەزاران ساڵە جەستە دەسووتێندرێ و دەکوژرێ، بەڵام هەرگیز فیکر (فیکری داهێنەری ئازادیخواز) ناکوژرێ. سەلمان روشدیش ئەو فیکرە ئازادیخوازە داهێنەرەیە، کە هەرگیز ناکوژرێ.

ڕاستییەکەی، کە جەستە تیرۆر دەکرێ، فیکر گەورەتر دەبێ و هەموو کۆمەڵگە و هەموو دنیاش داگیر دەکا (بەنموونە: ئێمە پتر لە دوو هەزار ساڵە گوێ لە حیکایەتی مەرگی تراژیدیی سوکرات و مەسیح دەگرین؛ ئەو مەرگەی، کە گەورەترین دوو فیکری فەلسەفی و میتافیزیکی – لاهووتی لە مێژووی مرۆڤایەتیدا بەرهەم هێناوە). لە کۆمەڵگەی ئێمەشدا کاتێك – بەنموونە – سەردەشت تیرۆر دەکرێ، ئەو

لە جەستەیەکی نەناسراوی بچووکەوە، دەبێتە فیکرێکی (ڕۆحێکی) گەورە و فەزای هەموو کۆمەڵگە داگیر دەکا و تەنانەت سنووری وڵاتیش دەبەزێنێ و ناسنامە تراژیدییەکەشی – لە ڕێگەی ڕاگەیاندن و ڕێکخراوەکانی مافی مرۆڤەوە – بە هەموو جیهاندا بڵاو دەبێتەوە.

جەستە بۆیە تیرۆر دەکرێ، تا فیکر بەند بکرێ؛ بەڵام ئەو ساتەوەختەی، کە جەستە تیرۆر دەکرێ، فیکر نەك هەر بەند نابێ، بەڵکو ئازادتر و گەورەتر دەبێ. فیکر ساتەوەختێکە داهێنان دەکا و ئیشی بە جەستە نییە. ئا لەم ساتەوەختەدا فیکر وەك بورکان دەتەقێتەوە و ئاگری ساتەوەختی هەڵایسانی شۆڕشی داهێنانەکەی (یانیش درکاندنی حەقیقەتەکەی)، هەر هەموو کۆمەڵگە دادەگرێتەوە، بە دۆست و نەیارەکانیەوە (ئیدی لەم ساتەوەختەدا فیکر پەکی لەسەر جەستە ناکەوێ). هەموو ئەو بیریار و ئەدیب و ڕۆژنامەنووس و چالاکوانانەی، کە لە مێژوودا تیرۆر کراون، بوونەتە فیکری (ڕۆحی) مەزنی نەمری هەر هەموو مرۆڤایەتی… بەڵێ، سوکراتەکان بەم شێوەیە خزمەتی مرۆڤایەتی دەکەن: ئەو کاتانەی، کە بۆ دنیای تاریکمان، دەبنە سووتەمەنیی داگیرساندنی چرای گەشی حەقیقەت.

بەختیار محەمەد

بۆچی دوای وەرگرتنی ڤاکسینی کۆڤید١٩، مردن لە نێو منداڵانی کچ دا بە ڕێژەی ٥٧٪ زیادی کردووە !؟.. ئامادەکردنی: حەسەن ڕازانی

تێبینی: ماڵپەڕی ذی ئێکسپۆز ماڵپەڕێکە کە زیاتر بەلای ڕاستڕەویدایەو زیاتر لەو نەوەدا بابەتەکانی دەنووسێت..بۆیە هەیە لایەنی چەپ و لیبراڵ و لایەنگرانیان زۆر لەگەڵ ئەو بۆچوونەدا نەبن. بەڵام ئەوەی من کە کردوومە بەکوردی ئەوەیە کە لای منیش هەر بێتە

پرسیار کە بۆچی دەبێ کاریگەری نەرێنی ڤاکسینی فایزەر لەسەر منداڵانی کچ زۆرتر بێت وەک لە سەر منداڵانی کوڕ؟ هەروەها من لایەنگری ئەوبۆچوونەم کە پێی وایە و دەڵێت کە دەرمانسازەکان و کۆمپانیا گەورەکانی دەرمانسازی لە پێناو قازانجی خۆیاندا ژیان و سەلامەتی ئیسانەکانیان بەلاوە پلە دووەمە. هەر بۆ پشتڕاستکردنەوەی ئەو بۆچوونەی خۆشم من لێرەدا لینکی خۆپیشاندانی خوێندکارانی زانکۆی وێسترن دادەنێم کە لە دژی پێدانی ڤاکسین ناڕەزایەتیان دەربڕی. ئەو خوێندکارانەش دەڵێن مەسەلەکە پەیوەندی بە قازانج و کەڵەکەکردنی سەرمایەیە لە لایەن کۆمپانیا زەبەلاحەکانی دەرمانسازی.

هەر بۆیەش لە ۲۹ی ئابی ۲۰۲۲ خوێندکارانی زانکۆی وێسترن لە شاری لەندەن لە پارێزگای ئۆنتاریۆی کەنەدا دەستیان بە ناڕەزایی دەربرین کرد بە هۆی بڕیارێکی سەرۆکایەتی زانکۆکە کە دەبێ پێش دەستپێکردنەوەی دەوام هەموو خوێندکارەکان ڤاکسینیان لێبدرێتەوە..خوێندکارەکانیش بەم بڕیارە ڕازی نین و وای دەبینن کە کۆمپانیا گەورەکانی دەرمان بۆ قازانجی خۆیان لە پشتی ئەم کارەوەن.. لە کۆتایی نووسینەکەدا .لینکی ناڕەزایەتی خوێندکارانی زانکۆم داناوە ..(ح . ڕ)

ڕێژەی مردن لە نێو کجآنی گەنج دا لە پێش ڤاکسین پێداندا هاوتەریب بووە لەگەڵ تێکڕای ڕێژەی پێشبینیکراو لە داتای پێنج ساڵدا. بەڵام بە پێی شیکردنەوەیەک بۆ زانیاریە فەڕمیەکان کە لە لایەن فەرمانگەی ئاماری نیشتیمانییەوە ئامادەکراوە، نیشانی دەدا کە ڕێژەی مردن لە نێو کچانی گەنجدا بە ڕێژەی ٪٥٧ بەرزبووەتەوە هەر دوای ئەوەی کە بۆ یەکەم جار ڤاکسینیان وەرگرتووە.

ئەوەی کە سەلماوەو دەزانرێت ئەوەیە کە بە شێوەیەکی نائاسایی مردن بە هۆی کۆڤید١٩ وە زۆر کەمە لە نێو منداڵاندا، هەر بۆیەش لیژنەی کوتان و بەرگری پێدان لە بەریتانیا ڕازی نەبوو کە پێشنیار بکات بە ئەوەی ڤاکسینی کۆڤید١٩ بدرێت بە منداڵان. بەهانەشیان بۆ ئەو ڕازی نەبوونەیان ئەوە بوو کە لایان ڕوون نیە ئاخۆ سوودەکانی ئەو ڤاکسینە بۆ منداڵان زۆرتر دەبن لە مەترسییەکانی ڤاکسینەکە. یەکێک لەو مەترسیانەش کە بەهۆی ئەو ڤاکسین پێدانە تووشی منداڵان دەبێ بریتیە لە هەوکردنی ماسولکەکانی دڵ و دەیش وا لێدەکات کە توانای بەڕێکردنی خوێنی لاواز ببێت و هەروەها دەبێتە هۆی ئەوەی کە دڵ خێراتر لێبدات و جووڵەو لێدانی بەرەو هەڵکشان بروات.

لە کۆتاییدا، هەوکردنی ماسوولکەکانی دڵ دەبێتە هۆی لاوازکردنی دڵ و بەمەش دڵ ناتوانێت وەک و پێویست خوێنی تەواو بە بەشەکانی لەش ڕەوانە بکات. هەر لێرەوەیە کە خوێن مەیین لە ناو دڵ درووست دەبێ و تۆپەڵەی خوێنی مەیویش لە ناو دەمارەکاندا درووست دەبن و ئەمەش

دەبێتە هۆی جەڵتەی مێشک وجەڵتەی دڵیش.
نەخۆشی ترسناکی تریشی بەدوادادێت کە بریتییە لە نەخۆشییەکانی دڵ بە شێوەیەکی گشتی و مردن بە هۆی نەخۆشی دڵەوە.
هیچ جۆرێکی سووکی ئەو نەخۆشییە بوونی نیە و هەر بە ڕاستی جێی مەترسییە ئەویش بە هۆی ئەوەی کە دەمارەکانی خوێن تووشی هەوکردن دەبن و ئیتر توانای خۆ تازەکردنەوەیان نابێت. هەر بۆیەش کاتێک کە زیانێک وەبەر ئەو دەمارانە دەکەوێت ئیتر وەک میلی کاتژمێر گەڕانەوەی بۆ نییە.
ئەوانەی کە بە ڕێکخستنی داودەرمانەوە خەریکن و پسپۆڕن لەو بوارەدا تەواو ئاگاداری ئەوەن کە هەوکردنی ماسوولکەکانی دڵ لە ئەنجامی کاردانەوەی نەرێنی ئنسانەکەیە بۆ ئەو دەرزییەی کۆڤید١٩. بەتایبەتی بۆ ڤاکسینی فایزەر ئیم ئاڕ ئێن ئەی. هەروەها لەوەش ئاگادارن کە زۆرترین قوربانی لەو نێوەدا لاوان و تازە پێگەیشتوانن.
جا بۆیە ئەگەر ڕێکخەری داوودەرمان لەبەریتانیا بەئاگا بێت لە مەترسییەکانی نەخۆشی هەوکردنی ماسوولکەکانی دڵ هەربەدوای پێدانی ڤاکسینی کۆڤید١٩، کەواتە ئێمەش خۆمان بەڕاست دەزانین کە بڵێین کاتێک کە پڕۆفیسۆر کریس ویتی ، سەرۆکی ڕێکخستنی داوودەرمان لە بەریتانیا، ڕازی نابێت بە پێشنیاری لیژنەی هاوبەشی ڤاکسین و بەرگری پێدان کە بە حکومەت بوو بۆ ئەوەی ڤاکسینی فایزەر بدرێت بە منداڵان ، کەواتە ئەو پڕۆفیسۆرە زانیویەتی کە ئەم کارە دەبێتە هۆی نەخۆشی هەوکردنی ماسوولکەکانی دڵ لە نێو منداڵاندا.
کریس ویتی و ئەفسەرانی بەشی داوودەرمان لە سکۆتلەنداو وەیڵ و باکووری ئێرلەندا لە ١٣ی سیپتەمبەری ٢٠٢١ دا نامەیکیان دایە حکوومەتی بەریتانیا کە داوا لە حکوومەت دەکەن کە ڕازی نەبێت بە پێسنیاری پێدانی ڤاکسینی فایزەر بە منداڵانی سەرووی ١٢ ساڵی چونکە ڕاستەوخۆو هەردەستبەجێ زیانی دەبێ بەسەریان. سووپاس کە ئەوپلانە سەری گرت لە زەمانێکدا بوو کە ساجید جاوید سکرتێری بەشی تەندرووستی بوو لە بەریتانیا. بۆیە هەر یەک هەفتە دوای ئەو نامەیە ساجید فەرمانی کرد کە نابێت ڤاکسین لە منداڵانی نێو خوێندنگاکان بدرێت.
ئینجا وەرە چاوێک بخشێنە بەوئامارەی خوارەوەداو بۆت دەردەکەوێت کە لەهەفتەی ٣٨ وە دوای نامەکەی ١٣ی سێپتەمەری ٢٠٢١ کە دەکاتە هەفتەی ٣٧ تا هەفتەی ٤٤ ڕێژەی مردن لە نێو منداڵانی ١٠ بۆ ١٤ ساڵیدا لە ئیگلتەراو وەیڵدا بەرەو خوار ڕۆیستووە.
جا ئێمە هاتووین ئامارەکانمان بەراوورد کردووە . ئەو مردنانەی کە لە نێوان ڕەگەزی نێرو مێی منداڵاندا ڕوویان داوە لە نێوانی

هەفتەی ٣٨وە بۆ هەفتەی ٤٤ ی ساڵی ٢٠٢١ وە و بەراورد کردنی لەگەڵ ڕێژەی پێنج ساڵی لە ٢٠١٥ وە بۆ ٢٠١٩ لە نێو ئنگلتەراو وەیڵدا. ئامارەکە نیشانی دەدا کە ڤاکسینەکە ڕۆڵی نەرێنی هەبووە لە زیادکردنی ڕێژەی مردن لە نێوان منداڵانی کچدا. ئەو ئامارەش لە لایەن ئۆ ئێن ئێس بڵاوکراوەتەوە.
ئەو هێڵکاریەی سەرەوە ژمارەی کەڵەکەبووی مردنەکان نیشان دەدات لە نێوان هەفتەکانی ٣٨ بۆ ٤٤ لە ساڵی ٢٠٢١ ، واتە لە هەفتەی یەکەمی دوای نامەکەی ١٣ی سێپتەمبەر بۆ حکومەتی بەریتانیا دەربارەی مەترسیەکانی ڤاکسین بەسەر منداڵان. هەروەها ڕێژەی مردن و ژمارەی کەڵەکەبووی مردنەکان نیشان دەدات بۆ تەمەنەکانی ١٠ بۆ ١٤ ساڵی هی پێنج ساڵ لە ٢٠١٥ وە بۆ ٢٠١٩ لە نێوان تەمەنەکانی ١٠ بۆ ١٤ ساڵی منداڵان.
جا تەماشا کەن جیاوازیەکە چۆن دەردەکەوێت کە ڤاکسین چ ڕۆڵێکی خەراپ دەگێڕێت لە بەرزبوونەوەی ڕێژەی مردن لە نێو منداڵان و بەتایبەتی منداڵانی کچ بە هۆی ڤاکسینی فایزەرەوە.
بەڵێ ئەگەربە وردی تەماشا بکەن دەبینن کە جیاوازیەکە بەڕوونی دیارە. دەبینن کە مردن زۆرتر هەبووە لە ٢٠٢١ لە نێو منداڵاندا هەردوای هەفتەی یەکەم کە ڤاکسینی فایزەریان وەرگرتووە. جیگەی داخە کە ژمارەی مردنەکان لە کۆتایی هەفتەی ٤٤ی ساڵی ٢٠٢١ سی و شەش مردنە لە کۆتایی هەفتەی ٤٤ لە داتای پێنج ساڵیەکەی نێوان ٢٠٢١ وە بۆ ٢٠١٩. بەڵام ژمارەکە بەرزبووەتەوە بۆ ٥٢ منداڵ دوای ڤاکسینەکە.
ئەو ژمارەیەش ٤٤٪ دەگەیەنێت لە نێوان منداڵانی تەمەن ١٠ بۆ ١٤. چونکە هەموو منداڵانی سەروو ١٢ ساڵی لە سەرەتادا ڤاکسینیان پێدرا. هەروەها بەرزبوونەوەیکی ڕوون و گرنگیش هەیە لە ڕێژەی مردن لە نێو منداڵانی نێرینەدا و لە هێڵکاریەکەشدا بە شێوەی پچڕپچڕ هەفتانە ئەو ڕێژەیە دەردەکەوێت.
وە لەسەر ئەو مەبنایە ئەمەش بەیارماندا کە چاوێک بە ڕێژەی مردنی کچانی منداڵ بخشێنین لەو ماوەیەی کە لەسەرەوە ئاماژەی پێدراوە. بەداخەوە بۆمان دەرکەوت کە ڕێژەی مردن لە نێو مداڵانی مێیینەدا لە نێو تەمەنەکانی ١٠ بۆ ١٤ ساڵیدا بە بەراورد بە پێش ڤاکسین پێدان زۆر بەرزبووەتەوە.
ئەو هێلکاریەی سەرەوە ژمارەی کەڵەکەبووی مردنەکان نیشان دەدات لە نێو کچاندا لە تەمەنەکانی نێوان ١٠ بۆ ١٤ ساڵاندا لە نێوان هەفتەی ٣٨ بۆ هەفتەی ٤٤ی ساڵی ٢٠٢١ . بەڕوونی دەردەکەوێت کە ڕێژەی مردن بە هۆی وەرگرتنی ئەو ڤاکسینەوە لە نێو کچاندا بەرزترە.
دیسان ئەگەر دیقەت بدەی لە یەکەمین هەفتەی سەرەتادا نیشانی دەدا

مردن لە نێو مێینەی ئەو مداڵانەی کە ڤاکسینیان پێدراوە بەرزترە بەڵام بە ڕێژەیەکی زۆر نا. بەڵام لە هەفتەکانی ٣٩،٤٠، ٤٣ و هەفتەی ٤٤ مردن لە نێو منداڵانی کچدا بەشێوەیەکی بەرچاو بەرەو هەڵکشان دەڕوات دوای ئەوەی کە ڤاکسین وەردەگرن بە بەراورد بە ڕێژەی مردن لە ماوەی پێنج ساڵی پێشوودا .

لە کۆتای هەفتەی ٤٤ دا ٢٢ مداڵی کچ هەردوای وەرگرتنی ڤاکسینی کۆڤید ١٩ گیانیان لەدەستدا، بەڵام لە کۆتایی هەفتەی ٤٤ لە پێنج ساڵی پێشوودا ژمارەی مردن لە نێو منداڵانی کچدا تەنها ١٤ کچ بوو. جیاوازیەکە بە ڕوونی دیارە .

ئەمەش لە ٥٧٪ نیشان دەدات کە مردن بەرەو بەرزبوونەوە ڕۆیشتووە لە نێو منداڵانی کچدا ب□هۆی ڤاکسینی کۆڤید ١٩ وە.

جا بۆ ئەوەی دڵنیا بین کە هەڵە ناکەین و داتاکانمان درووستە تەماشا ئەو هێڵکاریەش بکە کە لە خوارەوەدا نیشانی دەدات. مردن لە نێوان مداڵانی کچدا لە نێو تەمەنەکانی ١٠ بۆ ١٤ ساڵیدا لە نێوانی هەفتەکانی ٣١ وە بۆ ٣٧ کە ئەو ماوەیەی پێش ڤاکسین پێدانە. ڕێژەکە زۆر نزمتر نیشان دەدات.

جا بۆ زیاتر ڕوونکردنەوە هاتین ئەو هێڵکاری□□مان درووست کردوو جوانتر نیئشانی دەدا کە مردن بە هۆی وەرگرتنی ڤاکسینی کۆڤید ١٩وە لە نێو منداڵانی کچدا بەرەو هەڵکشان و سەر□ □□یشتووە هەردوای پێدانی ڤاکسینەکە.

خاڵێك کە دەبێ بەلامانەوە گرنگ بێت ئەو ڕاستیەیە کە مردن لە نێو مداڵانی مێینەدا بەرەو بەرزبوونەوە چووە لەبەرامبەر ڕێژەی ئەو مردنەدا لە ماوەی پێنج ساڵی پێشووی پێش ڤاکسین لێداندا. جا بابەتەکە هەر ئەوە نیە کە مردن بە گشتی و بە پێی ئامارەکان لە نێو منداڵاندا هەر نزم بوو□ ب□□□ک و ئەوەیە کە مردن بە پێی ئامارەکان لە نێو منداڵانی کچدا زۆر لە هی کوڕان نزمتر بووە.

١-ئایا ئێمە بەڕاستی دەزانین کە بەرزبوونەوەی ڕێژەی مردن لە نێو منداڵانی کچدا ب□ ٥٧٪ هۆیەکەی ڤاکسینەکەیە؟ وەڵام : نەخەیر.

٢- ئایا بەڕاستی دەزانین کە بەرزبوونەوەی ڕێژەی مردن لە نێو منداڵانی کجدا لە ماوەی ڤاکسینەکەدا بە بەراورد بە پێج ساڵییەکە خەتای ڤاکسینەکە نیە؟ وەڵام : نەخەیر

٣- ئایا دەتوانین بڵێین کە بەرزبوونەوەی ڕێژەی مردن دوای وەرگرتنی ڤاکسین لە نێو منداڵانی کچدا هەربە ڕێکەوت بووە؟ هەروەها خەتای ڤاکسینی تێدا نییە؟ وەڵام: بەڵێ

٤- ئایا دەتوانین بڵێین کە بەرزبوونەوەی ڕێژەی مردن لە نێو منداڵانی کچ دا هەردوای وەرگرتنی ڤاکسین بەڕێکەوت بووە؟ وەڵام : نەخەیر

٥- ئایا پێت وایە کە دەبوو دەسەڵاتداران و دەوڵەت پێدانی ئەو ڤاکسینەیان ڕاگرتبایە بۆ منداڵ□ان هەردوای دەرکەوتنی بەرزبوونەوەی ڕێژەی مردن لە نێو منداڵ□انی کچدا بۆ ٥٧٪ بە بەراورد بە ڕێژەی مردن لە نێویاندا لە پێنج ساڵی پێشوودا.؟ وەڵام: بێگومان دەبوایە ڕایان گرتبایە.
https://expose-news.com/2022/08/22/female-children-57percent-increase-deaths-after-covid-vaccination/?
https://www.youtube.com/watch?v=sOtUXr-KWRk&t=5s

سەرچاوە: ماڵپەڕی ذی ئێکسپۆوز… ٢٢ی ئابی ٢٠٢٢

داستانی گەبە.. سەردار جاف

پانتایی ڕەزێکی بێبەر حەوشەی خەیاڵەکانی بوو، بەدەم وڕێنەوە خەونی بەدیلبوونی مەیلەکانییەوە دەبینی، ئافاتێ ژوانە حەزەکانی گرتەوە، ئیدی قاوشەکانی بیمارستانێ بوونە دارشەقی ڕێڕەوی، بەدەم هۆنینەوەی کزە دەنگی بنلێوەوە واڵەکەی ئاوەدانبۆوە، تریفەی مانگێ لە نێو واڵەکەوە هەڵات، چاوەکانی هەڵگڵۆفت ئاراس ئەوی لەودیو خەیاڵەکانی بوو ، بەدەم تلانەوەی ئازارەوە کەوتە دەمودووی، هێدی هێدی کاتیان لەهەڵاتنی خۆرا دەدی، هێشتان مەیلە غەمزەییەکەی چاو پەی پێنەبردبوون، لە پڕ وێنایەکی لەیلا بیمارستانی سەراپا سەرەوژێر کرد، چاوەکانی سەرەوژێر بوو، وەلێ شەرم سەراپا ئاودامانی تەنیبوو، ئۆقرەکانیش تادەهاتن زێتر دەڕووخا، دەنگێ ئاراسی وەئاگا هێنا، لەیلا لەوسەری جەمسەرەوە ئیدی دەرگای ڕووپەرمایی کردەوە، ئەرێ لەکام مەملەکەتی سەکزکردن د□زیت، لە کام دۆراندۆری چڕە گوڵی و بۆن ناکەی ، لەکام هەواری پیاوەتیدا لە هەست کەوتووی، ڕاچەنی ئیدی ئیشق لە بەردەرگا یەخسیری کرد، هۆگری بەبارتەقای بیرچوونەوەی زێد و بێشە و کەسوکار بنکۆڵی ئاوەزی ئاراس بوو، بەهەمووی دەگوت لەیلا، لە گەڵ باب و برا و مام و خاڵ و هاوڕێ دەدوا بەلەیلا ناوزەدەی دەکردن، لەیلا بووە خەون و خەیاڵ و سات و ناسات، شەوانە لە سەر هەمەری ئێشکگریش داعش و ئاژەڵ و تارمایی لێ دەبوو بەلەیلا، فیشەکەکانی لەئاستیان چرووک دەبوو، ئافاتی بۆ هاوسەنگەرانی دەخوڵقان، لەیلا و ئاراس داستانی جەمسەری

سارد و گەرمن، پێکیش بگەن هەر ئەو چەمکەن....

ئەڵمانیا
٢ / ٩ / ٢٠٢٢

پێکهێنانی ڕێکخراوی کرێکاری کاری کرێکاران خۆیانە.. مەنسور حکمەت

وەرگێڕانی بۆ کوردی: کاوە عومەر

چاوخشاندنێک بەو داخوازیانەی کە کرێکاران لە ماوەی چەند ساڵی ڕابردوودا لە ماوەی خەبات و تێکۆشانیاندا وروژاندوویانە، خاڵێکی گرنگ، یان لە ڕاستیدا خاڵی لاوازی و هەڵەیەکی گرنگ لە کاری کرێکارانی پێشڕەنگدا دەردەخات. ئەمە دەڵێین کرێکاری پێشڕەو، چونکە ئەم کرێکارانە لە داڕشتنی داخوازی و دروشمەکانی خەباتی ئێستای کرێکاریدا ڕۆڵێکی گرنگ دەگێڕن و بێ گومان ئەگەر ئەم هەقاڵانە پەیڕەوی لە هێڵێکی پرەنسیپی و حیسابکراو بکەن، بزووتنەوەی کرێکاری هەنگاوی گەورە بەرەو پێشەوە دەنێت.
بەڵام ئەم هەڵەیە چییە؟ دیتمان لە نێو داخوازییەکانی کرێکاران لە حکومەت و خاوەنکار، واتە لە نێو داخوازییەکانی وەک کەمکردنەوەی کاتی کار، زیاد کردنی کرێ، پشووی پێنج شەممە، ئیمتیازاتی تایبەت، دەرکردنی بەڕێوەبەرانی حیزبوڵڵا و هتد، داخوازی پێکهێنانی هەروەها جار جارە شورایەک و سەندیکایەک بەرز دەکرێتەوە. واتە لە هەندێك حاڵەتدا کرێکاران داوا لە حکومەت و وەزارەتی کار دەکەن شورا و سەندیکایان بۆ دروست بکەن، یان لە حاڵەتێکی تردا کرێکاران داوا لە وەزارەتی کار دەکەن نوێنەرێك بنێرێت بۆ چاودێریکردنی "یاسایی بوونی" شوراکەیان و هەڵبژاردنی سەندیکاکان.
ئێمەی کۆمۆنیستەکان دژی ئەم جۆرە داوایەی شورا و سەندیکاین لە حکومەت. هیچ بەشێک لە چینی کرێکار لە کۆمۆنیستەکان زیاتر بانگەشە بۆ ئەوە ناکات کە کرێکاران ڕێکخراو و ڕێکخراوی گشتی و جەماوەری

خۆیان دروست بکەن. ئەمەش مەرجەکە بۆ پێشکەوتنی چینی کرێکار. بەڵام ئەمە دژی ئەوەیە کە کرێکاران داوای پێکهێنانی ئەو ڕێکخراوانە و پێکهێنانی ئەنجومەن و سەندیکا لە حکومەت و وەزارەتی کاری سەرمایەدارەکان دەکەن. ئەمە دژی ئەوەین کە کرێکاران داوا لە حکومەت و سەرمایەداران بکەن بۆ سەندیکا و شورا ڕێکیان بخەن. ئەمە دژی ئەوەین کە کرێکاران بە دەستی خۆیان حوکمڕانی حکومەت دەکەن بەسەر کاروباری کرێکاراندا و داوایان لێدەکەین "سەرپەرشتی" هەڵبژاردنی کرێکاری بکات و بڕیار لەسەر "کارامەیی" نوێنەرانی کرێکاران بدات.

ئەمە دەڵێین پێکهێنانی شورا و سەندیکا کاروباری کرێکارانە و پێویستی بە مۆڵەتی پێشوەختەی حکومەت و سەرپەرشتی نوێنەر یان پشکنەری وەزارەتی کار نییە.

بەڵام هەموو ڕیفۆرمخواز و سندیکالیستێکی ئێسک شکاو کە تەمەنێکە خۆی بە مافی سەندیکاکانی کرێکاران کاندید کردووە، بە دڵنیاییەوە ناڕەزایەتی بەرامبەر بە قسەکانی ئێمە دەبێت. دەفەرموێت:

"ئەوە ڕاستییەکە، ئەوەی کۆمۆنیستەکانیش لەگەڵیدا هاوڕان، کە کرێکاران پێویستیان بە ڕێکخراوی جەماوەریی خۆیان هەیە. کرێکاران ناتوانن دانیشتن بکەن، سەیری کەمبوونەوەی حەقدەستی ڕۆژانەیان بکەن و فشار و بێبەشییەکانی کاریان زیاد دەکات و هیچ ناڵێن. وە لەناکاو بەیانییەک دروست دەکەن". شۆڕشی کۆمۆنیستەکان، حکومەتێکی کرێکاری دابمەزرێنێن و هەموو ئەو شتانە جێبەجێ بکەن کە ئەوەی کۆمۆنیستەکان لە بەرنامەکەتاندا هێناتان، کرێکاران دەبێت ڕۆژانە خەبات بکەن بۆ باشترکردنی بارودۆخەکانیان و ئەمەش پێویستی بە ڕێکخراوی جەماوەری و سەندیکای کرێکاران هەیە."

بەڵێ، تا ئەم خاڵە ئێمەی کۆمۆنیستەکانیش هاوڕاین... و نەک هەر ئەوە، بەڵکو دەڵێین ڕێکخراوە جەماوەرییەکانی کرێکاران تەنیا ئامرازێک نین بۆ باشترکردنی بارودۆخی خۆیان، بەڵکو دەتوانن ببنە بنەمایەک بۆ ڕێکخستنی باشتر و خێراتری کرێکاران لە ژێر سیاسەتی شۆڕشگێڕانەی چینی کرێکاردا، واتە سیاسەتی کۆمۆنیستی ئێمەی کۆمۆنیستەکان تەنیا چاکسازی لەبەرچاو ناگرین، بەڵکو تەنانەت شۆڕشی کرێکاریش بەبێ ڕێکخراوی جۆراوجۆری جەماوەری کرێکاران، واتە بەبێ ڕێکخراوێک کە بتوانێت ملیۆنان کرێکار لەخۆ بگرێت، بەکردەیی نازانین.

بەڵام هاوڕێی سندیکالیستمان لێرەوە بەو ئەنجامە دەگات کە:

"باشە، ئەگەر بڕیارە ڕێکخراوە جەماوەرییەکانی کرێکاران وەک سەندیکا، پەیڕەوی لە داواکارییەکانی کرێکاران بکەن، دەبێت لایەنگری حکومەت و خاوەنکار ئامادە نین قسە

لەگەڵ ئەو ڕێکخراوانە بکەن کە ئەو کارە دەکەن". بۆيە دەبێت ئێمە زمانى خۆشيان لەگەڵ بەکاربهێنين و پێويستە بانگهێشتيان بکەين بۆ بەشداريکردن لە پێکهێنانى شورا و سەنديکاکانمان، پێويستە ڕێگە بدەن کرێکاران پێکبهێنن و نوێنەر بنێرن و سەرپەرشتى هەڵبژاردنەکانى بکەن، بۆ ئەوەى دواتر ئەوان نەتوانن بڕوبيانو بهێننەوە و شانى خۆيان لە دانوستان لەگەڵ نوێنەرانى سەنديکا خاڵى بکەنەوە..."
بەدڵنيايى ئێمە لەگەڵ ئەم د□□نجامەدا ناکۆکين. لێرەدا ئەنجامێکى هەڵەم لە پێشەکيە چينىە دروستەکە وەرگرت. ئەمەش پێى دەوترێت دۆستايەتى مام ورچ بەرامبەر بە کرێکاران. بۆچى؟ بەهۆى:
سەرەتا پێويستە تێبينى ئەوە بکەن کە هەموو چاکسازييەک و هەر باشتربوونێک، هەرچەندە کەميش بێت، لە ژيانى کرێکارانى ناو ک□م□گ□ى سەرمايەداريدا، دەرئەنجامێکى لاوەکى خەباتى شۆڕشگێڕانەيانە. ئەگەر بتەوێت حکومەت ناچار بکەيت دانوستان لەگەڵ کرێکاران بکات، دەبێت دەسەڵاتى سەربەخۆى کرێکاران ل□ بەردەم حکومەت و سەرمايەداران ئاشکرا بکەيت. هيچ حکومەتێک، هەرچەندە فريوکاريش بێت، ئارەزووى دانوستان لەگەڵ ئەو کرێکارانەدا ناکات کە ملکەچ و لە ياساخوازن بگرن و پێشتر بزانن کە دەست بۆمانگرتن و خۆپيشاندان و کارى ڕاستەوخۆ نابەن. ئێوە خۆتان چەندين جار شاهيدى ئەوە بوون کە حکومەت ل□ بەر چاوى کرێکاران سنگى دەرپەڕاندوە و تەنانەت هەڕەشە و سوکايەتى پێکردون. بەڵام کاتێک هێزى سەربەخۆى چڕ و ئيرادەدارى کرێکارانى ل□ بەردەم خۆيدا بينى، کاتێک ڕووبەڕووى هەڕەشە و مانگرتنى سەرتاسەرى بووەوە، ملکەچ و ڕازى بووە لەگەڵ نوێنەرى ڕاستەقينەى کرێکاران دانوستان بکات. ناتوانيت بە وەرگرتنى ڕەزامەندى حکومەت و خاوەنکار بەرەنگاريان ببيتەوە. کرێکاران دەبێ دەسەڵاتى خۆيان بەسەريياندا بسەپێنن.
هەمان ياساى بنەڕەتى خەباتى چينايەتى پێکهێنان و بە فەرمى کردنى شورا و سەنديکا بەڕێوەدەبات: ڕيفۆرم بەرهەمى لاوەکى خەباتى شۆڕشگێڕانەيە و هەرچاکسازى و باشتربوونى بەشەکى دەبێت بە هێزى هاوپشتى و شۆڕشگێڕى چينى کرێکار بەسەر چينى سەرمايەدارو حکومەتەکەياندا بسەپێندرێت و. شورا و سەنديکا ئامرازێکن بۆ کرێکاران بۆ خەباتکردن بۆ مافەکانيان. ئەو مافانەى کە سەرمايەدارەکان قۆرغيان کردووە و بە زاراوەيەکى باش ناي□ن□وە. بە بەدەستهێنانى ڕەزامەندى حکومەت و سەرمايەدار، ناتوانرێت ئامرازێک بۆ شەڕکردن لە دژى ئەوان دروست بکرێت. هيچ حکومەتێکى بۆرژوازى شورا و سەنديکايەکى راستەقينە بۆ کرێکاران پێک ناهێنێت و رێگا بۆ هەڵبژاردنى نوێنەرى راستەقينە و شۆڕشگێرى کرێکاران

ناکاتەوە. پێویستە ڕێکخراوە جەماوەرییەکانمان و نوێنەری ڕاستەقینە بەسەر حکومەتدا بسەپێنین. دەبێت کرێکاران حکومەت و خاوەنکار ناچار بکەین بە هێزی هاوپشتی و یەکڕیزیمان دان بە شورا و سەندیکاکەماندا بنێن. ئەمە تەنیا هێزی خۆمانە، هێزی خەباتی یەکگرتوومانە، کە ڕەسمیەت بە ڕێکخراوەکانمان دەبەخشێت و نوێنەرانی ئەمە دەکاتە خاوەنی "لێهاتوویی". ئاخر ئەو کەسەی لە پێناو باشتر کردنی بارودۆخی کرێکاران، بەدەستی خۆی مەیدانی دەستەوەردانی حکومەت لە کاروباری چینی کرێکاردا دەکاتەوە، زۆرترین جار دەستەکی نەفامی کرێکارانە. بەرژەوەندی چینایەتی و بنەڕەتی و گشتیی کرێکاران بە بەرژەوەندییە دەستبەجێ و بەشەکییەکان دەفرۆشێت، کە هەروەها نازانرێت تا چەند دەتوانرێت بە ڕێگەی ئاشتیخوازانە بەدی بهێنرێت. کەی خەباتی کرێکاران لەدژی سەرمایەدارەکان خەباتەکە بە کورتکردنەوەی دەستی سەرمایە و سەرمایەدارەکان لە ژیانی ئابووری و سیاسی کرێکاران. خەباتێک کە دەبێ تا ڕووخاندنی تەواوی دەسەڵاتی چینایەتی سەرمایەدارەکان بەسەر کۆمەڵگادا بەردەوام بێت. خەباتێک کە دەبێ ببێتە هۆی پێکهێنانی حکوومەتی کرێکاری. بەڵام ئەم دەستە کورتبینانە کە تەنیا بیر لە "یاسایی کردنی" ئەنجومەن و سەندیکا دەکەنەوە، سەربەخۆیی کرێکاران بە سەندیکایەکی ڕیفۆرمخواز دەفرۆشن کە حکومەت و سەرمایەدارەکان متمانەی پێدەکەن. بە پێچەوانەوە هیچ کرێکارێکی پێشکەوتوو و زانا دەرگای حکومەت بەڕووی کاروباری کرێکاراندا ناکاتەوە و بانگهێشتی حکوومەت بکات بە ئەوەی سبەینە بێت، بەئەوەی حکومەت ئامادەبێت قسە لەگەڵ نوێنەرانی سەندیکا بکات سەبارەت بەوەی سبەینە لەسەدا چەندی موچە زیاد بکرێت وە دەتوانێت کرێکاران بە پێی خواستی خۆی ڕێکبخات، یان هەر نوێنەرێک بەبێ هەراسانکردن یان تەنانەت ئەو سازشکارەی کە دەیەوێت لە سندوقەکە دەربهێنێتەدەرەوە. بە شێوازێکی وا، واتە بە داخوازیی شورا و سەندیکا لە حکوومەت و وەزارەتی کار، جگە لە سەندیکای زەردی لایەنگری حکوومەت و شورای ئیسلامیی بەکرێگیراوی کۆماری ئیسلامی، هیچ شتێک بە کرێکاران نادرێت.

ئەگەر بمانەوێتشورا و سەندیکایەکی ڕاستەقینەمان هەبێت و حکومەت ناچار بکەین بە فەرمی دان بە شورا و سەندیکاکەماندا بنێت، ڕێگاکەی ئەوەیە خۆمان دەست بکەین بە دروستکردنی شورا و سەندیکا و با حکومەت و خاوەنکار و وەزارەتی کار بزانن کە کرێکارانی یەکگرتوو، کرێکارانی پێکەوەگرێدراو، جەماوەری کرێکاری کارگەکان، ئەم شورا و سەندیکایە بە شورا و سەندیکای خۆیان دەزانن، بە دڵەوە پشتیوانی لێ دەکەن و ناهێڵن مووێک لە سەری نوێنەر و سەرکردەکانی

بکەوێت. لەڕێشدا ئەوە یەکڕیزی و هاودەنگی خودی کرێکارانە کە دەتوانێت حکومەت ناچار بکات تەسلیم بێت.

ئەنجامی هەر جۆرە دەستوەردانێکی حکومەت لە پێکهێنانی شورا و سەندیکاکان لە ئێستاوە زانراوە. ئایا زۆر جار نەماندیوە و ئەزمونمان نەکردوە کە سیخوڕە حزبوڵاییەکانیان بە ناوی شوراوە بەسەرماندا سەپاندوە؟ ئایا نەماندیوە و ئەزمونمان نەکردوە کە نوێنەرە راستەقینەکانمانیان قبوڵ نەکردوە یان تەنانەت دەستگیریان دەکردن و دەریان دەکردن؟ ئایا نەماندیوە کە نوێنەرانی وەزارەتی کار هەمیشە "کارامەیی" کرێکارانی کۆمۆنیست و شۆڕشگێریان ڕەت کردووەتەوە و بە هەزار تەزویر و فێڵ ڕێگریان لە هەڵبژاردنیان کردووە؟ ئایا بڕیارە دۆخەکە وەک خۆی بمێنێتەوە و ئەم ئەزموونانە دووبارە ببێتەوە؟

لەوانەیە کەسێک بڵێت "ئەم بانگهێشتەی حکومەت بۆ دەستوەردان لە پێکهێنانی ڕێکخراوە کرێکارییەکان بەهۆی ناچارییەوەیە. ئاخر حکومەت لەبەردەم کرێکاراندا دەستی باڵای هەیە". بەدڵنیاییەوە بێ گومان ئەمەش فاکتەرێکی کاریگەرە بۆ خستنەڕووی ئەم ئیدیعا درۆینە. بەڵام عەقڵییەتی "یاساخواز" و سندیکالیستی بەشێک لە کرێکارانیش لەم پرسەدا دەورێکی گرنگ دەگێڕێت.هەر ئەوەندە بەسە ئەزموونی کرێکارانی چاپخانە لە تاران وەبیر بهێنینەوە. هاوڕێیانی کرێکارانی چاپخانە لە تاران دوای راپەڕین، واتە کاتێك کرێکاران خاوەن هێز هەبوون، بڕیاری هەڵوەشاندنەوەی سەندیکای سەردەمی شایان دا و سەندیکایەکی نوێ دروست بکەن. نوێنەرانی سندیکای پێشوو ئیدیعایان کردبوو کە ماوەی نوێنەرایەتی "یاسایی"یان تەواو نەبووە و ناڕۆن تا دەسەڵاتێکی یاسایی نەبێت بۆ دەستبەسەرداگرتنی فەرمانگە و موڵک و پارەی سندیکای ڕادەست بکەن، هەروەها تا دەستەی بەڕێوەبەری نوێ دەست بەکار دەبێت "بە شێوەیەکی یاسایی" دیاری کراو. سەرنج راکێشە! لە دۆخێکدا کە پاشا و یاساکانی و تەواوی دەزگای یاسادانان لە دەستی کرێکارانی چەکدار هەڵهات بوون، نوێنەری سەندیکای شاهانە یاساییبوونی خۆی نمایش دەکرد! بەڵام ئەوەی سەرنجڕاکێشتر و جێگەی داخترە ئەوەیە کە کرێکارانی پێشەنگی چاپکردنیش خۆیان تەسلیم بەم ئارگیومێنتە کرد. بۆ ماوەی سێ مانگ هەموو ڕۆژێک بۆ ئامادەکاری بۆ هەڵبژاردنەکان کۆدەبوونەوە، ئاگاداری هەڵبژاردنیان لە ڕۆژنامەکاندا بڵاوەکردەوە و بانگهێشتی وەزارەتی کاری کۆماری ئیسلامییان دەکرد بۆ بەشداریکردن لە هەڵبژاردنەکان و سەرپەرشتیکردنیان. نوێنەرانی "یاسایی" هەروەها لە ڕۆژی هەڵبژاردندا بانگەشەی ئەوەیان کردووە کە پێویستە خۆیان سەرپەرشتی هەڵبژاردنەکە بکەن، چونکە بەپێی "یاسا" هەڵبژاردنەکە

لەلایەن دەستەی بەڕێوەبەری پێشووەوە بەڕێوەدەچێت. ئەنجامەکەی چی بوو؟ هیچ، درێژەیان بە قسەکانیان دا و دیسان هەر سێیان دیسان لە سندوقی دەنگدان هاتنە دەرەوە. ئەو کرێکارانەی کە لە ڕاپەڕینەکەدا چەکدار بوون، لە بەرامبەر وەهمە یاساییەکانیان و هەڵەکانیان بە دڵخۆشکردنی وەزارەتی کار، چەکیان دادا و دانیشتنەوە. پێویستە لەم جۆرە ئەزموونانە فێربین!
ئێمەی کۆمۆنیستەکان لە خەباتدا سەربەخۆیی چینی کرێکارمان دەوێت.
ئێمەی کۆمۆنیستەکان دەمانەوێت چینی کرێکار بە پشت بەستن بە خۆیان و هێزی سەربەخۆکانیان بە بەدیهێنانی داخوازییە چینایەتییەکانیان ڕێکبخەن و خەبات بکەن.
ئێمەی کۆمۆنیستەکان دەڵێین، کرێکاران! پێکهێنانی شورا و سەندیکا کاری خۆتە و پێویستی بە مۆڵەتی حکومەت و خاوەنکار و سەرپەرشتی وەزارەتی کار نییە.
ئێمە دەڵێین، ئەگەر ئەوە بە شێوەیەکی لێکهەڵپێکراو و یەکگرتوو بەرگری لە ڕێکخراوەکانتان بکەن، ئەگەر خۆتان سەرەتا ڕێکخراوی خۆتان و شورای خۆتان و یەکێتیی خۆتان دروست بکەن و بە فەرمی بناسن و وەک ئۆرگانێکی یەکگرتوو مامەڵە بکەن، هەر ئەوکاتەو تەنها ئەو کاتەیە کە دەتوانێت فەرمی بوونی ئەوە بەسەر هەر حکومەتێکدا بسەپێنێت.
ئێمە دەڵێین ئەوشورا و سەندیکایەی کە حکومەت بۆتان پێکدەهێنێت، تەنانەت ئەگەر ڕازیش بێت، شورا و سەندیکای کرێکاری نابێت. چادرێکی یاری سەندیکایی دەبێت کە بوکەڵەی تێدایە کە لە شێوەی کرێکاردا دروست دەکرێت. شورای ئیسلامی و یه کێتیی زه ردی حکومه ت له ئه نجامی ئه و جۆره میتۆده یه .
ئێمە دەڵێین، پێویستە کرێکاران دەستبەجێ و تەواو سەربەخۆ لە حکومەت دەست بکەن بە پێکهێنانی شورا ڕاستەقینەکانیان. کۆبوونەوەی گشتیی کارگەکەیان پێکبهێنن، کۆبوونەوەکانی ڕێکدەخەن و وەک باڵاترین ئۆرگانی بڕیاردەری کرێکاران بناسن و بیخەنە بەردەم حکومەت و خاوەنکار و وەزارەتی کار. کۆبوونەوەی گشتی فەرمی و ئاسایی پایەی یەکەمی شورای ڕاستەقینەیە.
ئێمە دەڵێین، دەبێت کرێکاران بە یەکگرتوویی ڕایبگەیەنن کە حکوومەت مافی ئەوەی نییە دەستوەردان لە پێکهێنانی شورا و سەندیکای کرێکاراندا بکات. پێویستە حکومەت دان بە هەموو نوێنەر و هەموو ڕێکخراوێکدا بنێت کە کرێکاران بە ئیرادەی خۆیان هەڵیانبژاردووە و دروستیان کردووە.
ئێمەی کۆمۆنیستەکان دەڵێین چینی کرێکار تەنیا بە هێزی خۆی ڕزگاری دەبێت. کرێکاران دەبێ لە ڕێکخراوە سەربەخۆکانیان و لە سەرووی

هەمووشیانەوە لە حیزبی سیاسی خۆیاندا، لە حیزبی کۆمۆنیستدا ڕێکبگرن و ڕێکبخەن و خەباتی شۆڕشگێڕانەیان بۆ هەڵوەشاندنەوەی تەواوی سیستەمی سەرمایەداری چڕتر بکەنەوە. هەرچاکسازییەکی بچوك و هەر باش یونەکی بچوك لە بارودۆخی کرێکاراندا، دەرئەنجامەکی لاوەکی ئەم خەباتە شۆڕشگێڕییە دەبێت. کرێکاران هەر کاتێك دەستبەرداری خەباتی شۆڕشگێڕانە بن، لە چاکسازی و باشتربوونی ڕۆژەیی دەخەکە بێبەش دەبن.

کرێکاران! پێکهێنانی ئشورا و ڕێکخراوی کرێکاری کاری خۆتە. داوای ئەمانە لە حکومەت مەکەن و چاوەڕێی مۆڵەت و چاودێری حکومەت مەکەن. به پێچه وانه وه ڕایبگه یه نن که حکوومه ت مافی ئه وه ی نییه ده ستێوه ردان له م بابه ته دا بکات و ده بێ دان به ڕێکخراوه جه ماوه رییه کانی کرێکاراندا بنێت بێ بێ مه رج.

خەباتی سەربەخۆ و پشت بەستن بە دەسەڵاتی جەماوەری زەحمەتکێش تاکە ڕێگایە بۆ سەرکەوتن.

کۆمۆنیست، ئۆرگانی ناوەندی حیزبی کۆمۆنیستی ئێران، ژمارە ٣ – ٣٠ ئازەر ١٣٦٢

٢٠٢٢\٩\٣١

فسیۆلۆجیایی مرۆڤی (نێرومێ), تەرامانی سایکۆلۆجی.. نووسینی: ئاری زێندینی

مرۆڤ به (نێرومێ) دروستکراووخوڵقاوی قوڕ یا خۆر یا ئاوودڵۆپه ئاو بەباوەروکردار هاوڕاین و کۆکین ئێمەی مرۆڤ به هەموو ئاین و بیروباوەرەکان سەدا 95 % کە (خوا) مرۆڤی دروستکردووه به (نێرومێ) چ لە مرۆڤ چ لە ئاژەڵ , هەروەکو لە قورئانی پیرۆز دەفەرموێ (خلق الانسان من احسن تقويم) واتە مرۆڤ لە باشترین ڕێکەکان خوڵقاوە واتە جوانترورێك و پێکترە لە هەموو ئەو زیندەوەرئاژەلانەی لە سەر گۆی زەوی هەرچەند زیندەوەروئاژەلەکانیش هەر دروستکراوی خوایە ! بێجگە لەوەی خوا مرۆڤی بە جوانی و ڕێك

دروستکردووه هەر مرۆڤەکانیش هۆشیاری و هەستیاریان بەو جوانییە هەیە جوانی و ناشرینی یەکلا دەکەنەوە هەرچەند ئەوەش بڵێن (جوانی و ناشرین) مرۆڤ دایهێناوە بارێکی سایکۆلۆجیە و ڕێژەییە دەگەڕێتەوە سەر ئێستاتیکای مرۆڤەکان (پێوەری جوانی لای مرۆڤ) واتە هەموو جوانیەك لای مرۆڤەکان وەك یەك نییە هەموو ناشرینییەك وەك یەك نییە ! سەرەتایی دروستبوونی مرۆڤ و مرۆڤایەتی هەموو شتەکان یەکسان بوون مرۆڤ زەوی سامان و پارە یاسا و سیستەم دواتر ئەمانە بە پێی عەقڵ و هۆشیاری و بیرکردنەوەی مرۆڤەکان گۆڕانکاری بەسەر داهات بووە هۆکاری جیاوازی لە سەر گۆی زەوی هەروەك ئەوەی دەیبینین هەرمرۆڤەوبەشێوەیك بیردەکاتەوەودەژی وهەرکەس زەوی و خاك و ولاتی خۆی هەیە هەرکەس بە سەلیقەو بیروباوەڕی خۆی دەڕوانێتە جوانی و کۆی دروستکراوی ئەم سەرزەمینە. پاش ئەوەی مرۆڤ هۆشیار بوو شارەزایی خۆی و دەوروبەری خۆی بوو هەر مرۆڤەوبە شێوەیەك بیردەکاتەوەدەروانێتە بەرامبەری دەزانی جیاوازی خۆی و ئاژەڵ چیە, جیاوازی مرۆڤ و مرۆڤ ! لە رووی رەنگ و شێوەورەگەزی نێرومێ ئەمانە هەزارەها بیرکردنەوەی لای مرۆڤ دروستکردوهەستی لای دروستکرد کامەیان باشە و خراپەوخۆشە و شیرینە و ترشە وبەتامە و بەچێژە و بەزەزوقە ئەو هەموو جۆراجۆریە هەڵوێست و بیرکردنەوەوبڕیاری مرۆڤ دەگۆڕێت و(ئیستاتیکا) و (فەلسەفە) لای مرۆڤ بەرهەم دێنێت ! مرۆڤ ناتوانێ وەك ئاژەڵ بژی و ئاژەڵیش ناتوانێ وەك مرۆڤ بژی بۆچی ؟ لەبەر ئەوەی خەڵق و فسیۆلۆجی مرۆڤ و ئاژەڵ وەك یەك نییە ئەمەش کاردەکاتە سەر لایەنی سایکۆلۆجی و بیرکردنەوەی ئاژەڵ و مرۆڤ واتە ئاژەڵ ئاژەڵە مرۆڤیش مرۆڤە کەواتە نێر نێرە و مێ مێیە هەریەکەیان کاروپیشەوجوانی خۆی هەیە لەوانەیە یەکیان لە یەکێکیتر جوانتروباشتربێت بە پێی ئەو بارودۆخەی کەباسمان کە مرۆڤ گەیشتۆتە حالەتی ئیستاتیکا (جوانی و ناشیرینی) داهێناوە بۆ هەردوکیان کەلە ئەساسدا هیچیان نەجوانن نە ناشیرینن بە ڵکو مرۆڤن ! بیرکردنەوی مرۆڤەکان جیاوازی و چینایەتی دروستدەکات . گەر مرۆڤی نێر بەتەنها وجوودی هەبوایە ژیان بەردەوامی هەبوو بەلام بەم شێویە نا کە ئێستا هەیە وە بەپێچەوانەشەوە جۆرە ژیانێك بوو لە نێوان ئاژەڵ و مرۆڤ واتە مرۆڤی (نێرومێ) دوو دیوی شتێکن پێی دەڵێن (ژیان , شارستانیەت , پێشکەوتن) ژیانێکی تەندروست چونکە ئاژەڵیش ژیانی هەیە ! دەڵێن ئاووئاوەدانی ئەوەش راستە بڵێن (مرۆڤ و ئاوەدانی) بەڵام لە نێوان مرۆڤەکان کە نێرومێ یەکیان لە یەکیان ئاوەدانترو ئارامترو ئاسوودەترە بۆ ژپان, بە پێوەری پێکهاتەو سایکۆلۆجیای بیرکردنەوەی مرۆڤەکان بە تایبەت مرۆڤی (مێ).
مرۆڤی (مێ) لە هەموو سەردەم و کۆمەڵگەیەك جێگایی سەرنج و

تێرامان و ئاوەدانی و مایەی خۆشی و ئارامی و چێژبەخشین بووە بۆ مرۆڤی بەرامبەری کە مرۆڤی (نێر) لە رووی سایکۆلۆجیاو پێکهاتەوعەقڵیەوە ئەوە روونە و دەبینرێت,لە رووی بایلۆجیەوە خوێن و پێست و هەندێك لە ئەندامی جەستەی وزەوئێنیرجی زیاترو جیاوازترە لە هی مرۆڤی (نێر) مرۆڤی (مێ) لە رووی پێکهاتەی شێوەی خەڵق و دروسبوونیەوە واگونجاوەوا دەخوازێ نەرم و نیان و ناسکترومایەی چێژبەخشین بێ لە مرۆڤی (نێر) هەر عەقڵیەتی مرۆڤ و سایکۆلۆجیەتی مرۆڤ بە گشتی ئەوەی یەکلاکردۆتەوە لە سەرانسەری هەموو جیهان کە چی خۆشە چی جوانە مرۆڤی (مێ) یەك لەو شتانەیە کەوتۆتە بەر ئیستاتیکایی زیهن و عەقڵیەت و هەستی مرۆڤەکان بۆیە مرۆڤی (مێ)ناسکتروئارامتروچێژبەخشتروخۆشتروجوانترە لە مرۆڤی (نێر) هەروەکو زۆربەی کەلوپەلوشمەك و شتانەی لە بەر چاوی مرۆڤە لە ژیانی رۆژانە و لەو جیهانەی ئێمەی تێدا دەژین. هەردەم مرۆڤی(مێ) لە مرۆڤی (نێر) جوانتروناسکتروچێژبەخشترە لە هەموو ئەو زیندەوروئاژەڵ و مرۆڤە نێرەکان هەربۆیە مەرج و موژدەی بەهەشتیش هەر ئافرەتە کە پێی دەڵێن (حۆری) (ئافرەتی پەری) . هەرکاتێك شتێکی ناسك و جوان دێتە بەر چاوت ئافرەتت بەخەیال دادێت نموونە : ئاژەڵی بچووك و ناسك وەك پشیلە و کەروێش و مامز ومریشك و بوبول و چۆلەکە و قوماشی ناسك و گوڵ و گوشتی ناسك چەندانی تر ئافرەتت دێتە خەیال و لە زیهنت بەرجەستە دەبێت و شێوەی لە ئافرەت دەکات لە ئارامی و ناسکی و توانایی خۆ زاڵکردن بە سەریا ! بەڵام هەرکاتێ شتێکی زەبەلاح و گەورەو ناشرین وەکو خانووی گەورەو ئۆتۆمبیلی گەورە و ئاژەڵی وەك کەرو مانگاو چێڵ و گامێش و شێرو پڵینگ و کەرکەدەن و ئاژەڵی دڕندە توانایی زاڵبوونت نییە بەسەری.

مرۆڤی (نێر) بە خەیاڵ دا گوزەر دەکات و دێتە بیرکردنەوەت ئەمانە لە رووی پێکهاتەی زانستی لەشی مرۆڤ مەعلومەوسەلمێنراوە کە لەشی مرۆڤی (نێر) لە مرۆڤی (مێ) بەهێزترە لەلایەنی سایکۆلۆجیاش زۆر هەست بەم بیرکردنەوانە هەست پێدەکرێت زۆریش حەزی بەم شتانەیە بە خەیاڵ و بە کردار بووەتە ئارامی و ئاسوودەیی رووحی مرۆڤەکان بەتایبەت مرۆڤی نێر کاتێك هاوڕێەتی و هاوسەرگیری لە گەڵ مرۆڤی مێ دەکات جێگیرتروئارامتروهێمنتر کاروکاردانەوەی دەبێت جۆرێك لە توانەوە لە ناو دەفری مێدا , گەر تەماشا بکەین دەبینین لە شوێنە گشتیەکان و بازرگانی و کۆمپانیەکان و مارکێتەکان و لە رۆژنامەوگۆڤارەکان شوێنیان بۆ ئافرەت واڵاکردووە چونکە دەزانن مایەی سەرنج و لێ ووردبوونەوەیە ئەی ئەوە نییە دەڵێن ژنهێنان نیوەی ئیمانە ! بۆیە مرۆڤی نێر لە مرۆڤی مێ زۆر جیاوازترە لە لایەنی رووحی و لایەنی فەسڵەجی ئەی پیاوی نێر و نێری

ڕەهەندە یاساییەکانی پەیماننامەی سیڤەر.. ئامادەکردنی/ پارێزەر/ لوقمان مستەفا

ئەم پەیماننامەیە لە (10/ ئابی/1920) لە نێوان دەوڵەتی عوسمانی و دەوڵەتە هاوپەیمانەکانی سەرکەوتووی جەنگ و بە نوێنەرایەتی هەندێ دەوڵەتی تر مۆرکراوە. لە کاتی بەستنی ئەم پەیمانە کوردستان بەدوو پارچەیی مابووە وە کوردستانی سەر بە دەوڵەتی عوسمانی و کوردستانی سەر بە ئێران .

هەڵبەتە هەلێکی زێڕین بوو بۆ کورد بەپێی ئەو پەیماننامەیە کورد مافی ئەوەی هەبووە ببێتە خاوەن کیانێکی سەربەخۆ و دەیتوانی دەوڵەتی کوردستان رابگەیەنێت، لەچەند بەندێکیدا راستەوخۆ و ناڕاستەوخۆ باس لەو مافەی کورد کراوە. هەندێك لە مێژونووسانیش ئەو پەیماننامەیە بە یەکەم بەڵگەنامەی نێودەوڵەتی دادەنێن کە بەشێوەیەکی روون و ئشکرا ئاماژەی بە کێشەی کورد کردووە، هەر بۆیە ڕەهەندێکی یاسایی و نێودەوڵەتی وەرگرتووە و ڕێگەی پێداوە لە باکوور و باشووری کوردستاندا کورد دەوڵەتی سەربەخۆ پێکبهێنێت.

هەرچەندە پەیماننامەی (سیڤەر) تایبەت بووە بەدابەشکردنی میراتی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی لەدوای جەنگی یەکەمی جیهانی، بەڵام لە سێ بەندی (62، 63، 64) بەڕوونی ئاماژەی بەداخوازی و مافەکانی گەلی کوردستان کردووە. ئەمە سەرەڕای ئەو کەموکورتییانەی لەپەیماننامەکەدا هەبووە، لەوانە فەرامۆشکردنی خۆرهەڵاتی کوردستانی ژێر دەسەڵاتی ئێران، واتا ئەو پەیمانە دابەشکردنی کۆلۆنیالانەی کوردستانی بەرجەستە کردووەو تەنها باسی ئەو بەشەی کوردستانی کردبوو کە لەژێر دەسەڵاتی ئیمپراتۆریەتی عوسمانیدا

بووە،
پرسی سەربەخوی کوردستان بە هەوی پێگەی یاسایی و پاڵپشتی نەودەوڵەتیەوە چانسی گەورەی هەبوو کەلەو پەیماننامەیەدا هاتووە مافی راگەیاندنی دەوڵەتی کورداستانی لەو دوو بەشەی کوردستاندا هەبووە. ئەم پەیماننامەیە لە (13) بەش و (433) بەند پێك هاتبوو،لە بەشی (3) و بەندی (62–63 –64)ڕاستەوخۆ باسی کورد و ئایندەی کوردەکانی کوردستانی کردبوو،وە بەیەکەم پەیماننامەی نەودەوڵەتی دادەنرێ کە بەم شێوەیە باسی کورد بکات،هەرچەندە لە بەندەکانی تریش بەشێوەیەکی ناڕاستەوخۆ باسی کورد دەکات بەڵام بە ئەوەی ناوی کورد بهێنێ .

بۆ بەر چاو ڕوونی زیاتر گرنگە بزانیین مادە یاساییەکانی ناو پەیماننامەکە چیە .!؟ تاشی بکەینەوە:-

بەندی (62) ە و تەیدا هاتووە:

(لیژنەیەک، کە مەڵبەندەکەی لە ئەستەمبوڵ دەبێت و لە سێ ئەندام پێک دێت و، هەر ئەندامەک لە سێ دەوڵەتی: بەریتانیا و فەڕەنسا و ئیتالیا دایدەهێنن، لەگەڵ مێژووی بەجێهێنانی ئەم ئەتەنەمییەدا، بە شەش مانگ بە دەستنیشانکردنی ئەو ناوچانەی ڕەگەزی کوردیان تێدایە و کەوتوونەتە خۆرهەڵاتی فورات و، باشووری خۆرئاوای ئەرمینیا وە، وەک لە دوایشدا دەست نیشان دەکرێت. سنوورەکیش بە جیاکردنەوەی تورکیا، لە سوریا و، ئێراق، بەو پێیە دیاری دەکرێت، کە لە دەقی دووەمین و سێیەمین بڕگەی دووی بەندی 27دا هاتووە. بەڵام لە کاتی ڕێک نەکەوتن لەسەر هەر بابەتێک، ئەوا ئەندامانی لیژنەکە: -کەمیسیۆنەکە- دەنگ لە حکومەتەکەی خۆی دەگەڕێنەتەوە، پێویستیشە ئەم پرۆژەیە زامنی تەواوی بۆ پاراستنی کلدان و ئاشووری و، کەمایەتی ڕەگەز و ئایینی تری نەو ئەم ناوچانەی تێدا بێت، لەبەر ئەوە لیژنەیەک لە نوێنەرانی بریتانیا و فەڕەنسا و ئیتالیا و-ئێران- و کورد، دەگەڕێت بۆ پشکنین و بڕیاردانی راست کردنەوەکە، ئەگەر بینرا پێویستە دەربارەی سنووری تورکیا بکرێت. چونکە بەپێی بەندەکانی ئەم پەیمانە، سنووری باسکرا و، لەگەڵ ئێران-یشدا پێیەڵو دەکرێت).

بەندی 63:

(حکومەتی عوسمانی، لەمەڕەوە پەیمان دەدات لە ماوەی 3 مانگدا لەو مێژووەوە کە تیایدا ئاگادار دەکرێت، بڕیارەکانی هەردوو لیژنەی کەمیسیۆن، کە لە بەندی 67دا باسکراون، لە ئەستۆ بگرێت و جێبەجێیان بکات).

بەندی 64:

(ئەگەر لە ماوەی ساڵێکدا، لە مێژووی دەستپێکران و جێبەجێکردنی

ئەم پەیمانەوە، گەلی نیشتەجێی ناو ئەو ناوچە دەست نیشان کراوانە، کە لە بەندی 62دا هاتوون، داوایەکی پێشکەش بە کۆمەڵی گەلان کرد، کە بڵێ زۆربەی خەڵکی نێو ئەم ناوچانە، ئارەزوو دەکەن لە تورکیا جیاببنەوە و کۆمەڵەی نێوبراویش لەو باوەڕەدا بێت، کە ئەم گەلە دەتوانێت سەربەخۆ بێت و پێسپێری ئەمە بکات، ئەوا تورکیاش لە ئێستاوە پەیمان دەدات ئەو پێ سپێرییی جێبەجێ بکات و دەست بەرداری هەموو ماف و ئیمتیازێکی خۆی دەبێت لەو ناوچانەدا، ئەم دەست بەردار بوونەش بە درێژی، بابەتێکی تایبەتی دەبێت لە نێوان زۆربەی و□تانی هاوپەیمان و تورکیادا، بۆیە لە کاتی دەست بەرداربووندا، کە بوو، هیچ بەرهەڵستییەک لە لایەن و□تانی هاوپەیمانی نێو هێنراوەوە، ناخرێتە بەرامبەر مەیلی کوردی نیشتەجێی ئەو بەشەی خاکی کوردستان، کە تا ئەمڕۆ، لە ویلایەتی- موسڵ- دان و بە خواستی خۆیان دەیانەوێت لەگەڵ حکومەتە سەربەخۆکەی کوردا یەکبگرن).

لەمێژا ووتراوە لەسیاسەتدا بەرژەوەندی هەیە، نەك دۆستی هەمیشەیی، زۆربەی رێککەوتنەکانیش لەگەڵ کورد بە زارەکی بووە بۆیە هەمیشە سەبارەت بەخواستەکانی پشتی تێکراوە" ئەمە جگەلەوەی کورد هەمیشە لەناوخۆدا ناکۆك و ناتەبا بووەو شکستهـێنانی ش□ش□کانی بەدەستی لایەنەکانی ناوخۆیی گەواهی ئەو راستییەن، ئەمەش گوزارشت بووە لە ئەقڵیەتی ئەو سەردەمەی کورد کە بەداخەوە تائێستاش درێژەی هەیە، لەگەڵ ئەوەشدا رێککەوتنام□ی سیق□ر تەنها رێککەوتنامەیەکە ک□ بەڕوونی باس لە دروستکردنی کیانێکی سەربەخۆ بۆ کورد دەکات".

هەر وەک باسمان کرد لە بەندەکانی تریش بەشێوەیەکی ناڕاستەوخۆ باسی کورد دەکات بەڵام بێ ئەوەی ناوی کورد بهـێنێ .

رێککەوتنام□ی سیق□ر زۆر بەڕوونی باسی لە دروستبوونی دەوڵەتی کوردی کردووە، دەبوو سیاست□دارانی کوردی ئەوکات سارد نەبونایەتەوە لەگەڵ ئەو پاڵپشتیە نێودەوڵەتیە بۆ مافەکانی لە خەبات و تێکۆشان بەردەوام بونایە بۆ جێبەجێکردنی ئەو بەندە یاسیانەی کەلە پەیماننامەکەدا هاتووە.چونکە لە ساڵێ ١٩٢٠ ەوە بۆ ١٩٢٣ کاتێکی زۆر گونجاوبووە بۆ جێبەجێکردنی ئەو بەندانەی کە پەیوەندیداربووە بە دۆزی کوردەوە.

بەڵام تا رۆژگاری ئەمڕۆش نهـێنی جێبەجێ نەکردنی ئەو مادانە جێی پرسیارن.!؟ئەگەرچی پەیمانی سیق□ر تا رۆژگاری ئەمرۆش بووە خەونی کورد و بەدی نەهات، بەڵام بێگومان ئەگەر ئەو کات ئەو پەیمانە و بەندەکانی بۆ کورد بچوایەتە بواری جێبەجێ کردنەوە، ئێستا واقیعی ناوچەکە و کوردو کوردستان بە تایبەتی شتێکی تر دەبوو.

چۆن کۆمەڵگایەکی خوێنەر دروست دەبێ؟ ڕێگایەک بۆ خوێندنەوە یان چەند ڕێگایەک؟.. زانا ڕزاق

سەرەتا زۆر کتێب و شت لەسەر ئەوە ووتراوە تەنانەت زۆر نووسەری کتێب نووسینیش گلەیی و ڕەخنەیان بۆ نەخوێندنەوەی کەسانی کۆمەڵگا هەبووە بەڵام دەبێ بەڕێگایەکی یان چەند ڕێگایەکی دروست و ڕاست وا لەخەڵکی کۆمەڵگا بکەیت بخوێننەوە بۆ ئەوەی مرۆڤانێکی ڕۆشنفکرمان هەبێ پەرەش بە تواناکانی بدات .

ئەگەر بێینە سەر ئەو پرسیارەی چۆن خوێندنەوە پەرە پێدەدەی؟
بێگومان ڕێگاکان زۆرن بەس بۆ ئەوە دەبێ خوێندنەوە لایان گرنگییەکی یان چەند گرنگییەکی هەبێ لەیەکسانی کردن لەنێوان کەسەکان نەک خزمخزمێنەو واستەکاری چونکە ئەمە هەبێ هەموو کەس ناخوێننەوە ئەوانی تریش دەخوێننەوە بێهیوا دەکات ووردە ووردەش لە خوێندنەوە دووریان دەخاتەوە ئەمەش زیانی دەبێ هەروەها لە کۆمەڵگاش و بوارەکانیش گرنگی تایبەتی خۆی هەبێ ئەمەش چۆن دەبێ؟
دەبێ لە هەموو بوارەکان مەرجی یەکەمی کارکردن ئەوەبێت لێهاتوویی و توانایی ببێتە خاڵێکی گرنگ کاتێک ئەمە دەبێتە مەرج سەد پرسیاری بۆ کارکردنەو شارەزابوونی لێدەکرێت ئەوا خەڵکیش دەخوێنێتەوە ئەوجا ئەمە نەک ژمارەیەکی کەم بەڵکو ژمارەی زۆری خەڵکیش وا دەکەن دوای ئەوەش بۆ پلە بەرزکردنەوەش لە شوێنەکان ئەوە بکرێتە مەرج لەوەش مرۆڤەکان دەخوێننەوە چونکە ئەگەر لەوەش توانایی و ئاستی بکرێتە پێوەرێک ئەوکات لە نێوان مرۆڤەکان مەملانێ دروست دەبێ و دەخوێننەوە هەروەکو چۆنیش پاداشتی فێرخوازێک ساڵێکی خۆ فێرکردن و خوێندنەوە دواتر تاقی کردنەوەی پێدەکرێت دەچێتە قۆناغی داهاتوو ئاواش لەو شوێنانەی پلە بەرزکردنەوە خاڵێک و مەرجێکی ئەوە بێ دواتر هەوڵ بدرێت خوێنەرەکان فێری ئامانجێکی ژیان یان چەند ئامانجێکی ژیان بکەن چونکە ئەوەش لەڕووی دەروونییەوە کاریگەری خۆی هەیە.

تێبینی بەرژەوەندی تایبەتییەکان لەکۆمەڵگا و بوارەکان نەهێڵی بەرژەوەندی گشتی پەرە پێبدەی خەڵکیش ناچارە وا بکات و

بیخوێنەتەوە چونکە گرنگی دەبێ لەلایان.

2022 9 1

خەیاڵ لە ئەدەبی منداڵاندا.. رێزا شوان

بەگومان پێشکەوتن و داهێنان و ئافراندن، لە هەموو بوارەکانی ژیاندا، بەری خەیاڵ و بیرکردنەوە و تێکۆشانی مرۆڤن. گەلێ جیاوازی و تایبەتمەندی لە مرۆڤدا هەن، وایان کردووە کە توانای داهێنان و رێکخستنی ژیانی خۆی هەبێت و لە ژینگە تێبگات. بتوانێت کولتوورێکی رەوشتی و مادی و زانیاریی گشتی و زانستی زانیاری بنیات بنێت، لەگەڵ دۆزینەوەی پراکتیزەکردن لە سەرجەم ئەم کارانەدا. لە نێو ئەم تایبەتمەندیانەدا تایبەتمەندی خەیاڵکردنە، کە بریتییە لە بنیاتنانی هزری نوێ لە بابەتە هەبووەکان. ئەو رۆڵە گرنگەی کە خەیاڵ (فانتازیا) لە ژیانی مرۆڤدا هەیەتی، هەر لە سەرەتای مێژووەوە جێگەی گرنگی پێدانی مرۆڤ بووە. گرنگی بە رۆشنبیریی گشتی و فەلسەفە و ئەدەب و هونەر و زانستە مرۆییەکان داوە، لەوانەش زانستی پەروەردە.
هێشتا هەر خەیاڵ (ئەندێشە) جێگەی گرنگی پێدانە بە هەموو ئەو لقە زانستییانە. هەر لقەکیشی چوارچێوەی ئاماژەیی خۆی هەیە، لە مامەڵەکردن لەگەڵ ئەم دیاردانەدا.
خەیاڵ ئەو رووداو و بابەت و بیرەکانەیە، کە لە نێو ئەقڵی مرۆڤدا سەرهەڵدەدەن. کە بە ئارەزووی خۆی دروست دەبن، ئەم خەیاڵانە دەیباتە جیهانێکی دیکەوە، لەو رێگەیەوە دەتوانێت کۆنترۆڵی ژیانی بکات و رووبەڕووی ئەو رووداو و کارانە بێتەوە کە دێنە رێی. بەبێ ئەوەی بەربەستێک هەبێت رێی پێبگریت و رایبگرێت. خەیاڵ بەوەش پێناسە دەکرێت کە کردارێکی ئەقڵی زانستی یە. خەیاڵی داهێنەرانە پاڵپشتێکی بەهێزە بۆ داهێنان و گونجاندن لەگەڵ ژینگەدا. بە شێوەیەکی گشتی خەیاڵ بەوە پێناسە دەکرێت کە بریتییە لە توانای ئەقڵی بۆ تاقیکردنەوە و دۆزینەوەی تازە و بنیاتنان و پێکەوەنان.

بیرمەندان و رەخنەگران و نووسەران، لە پێناسەکردن و راڤەکردن و دیاریکردنی چەمکی وشەی "خەیاڵ" دا، ناکۆکن و هاوڕانین، هۆی مشتومڕیشیان، ئەوەیە کە خەیاڵ زاراوەیەکی درکردنە، بەپێی ناوەڕۆکەکان و تیۆرە زانستییەکان، چەندین واتا دیاری دەکات. بەڵام هەموویان لە بارەی گرنگی خەیاڵ لە ئەدەبدا هاوڕان.

(ئەفلاتوون) یەکەم کەس بوو، کە لە ئەدەبدا گرنگی بە خەیاڵ دا. وای دەبینی کە شاعیر خەیاڵ بەکاردەهێنێت، داهێنەرە و سروشی خوایی هەیە.

(ئەرستۆ) ش دەڵێت:"خەیاڵ بریتییە لەو پرۆسەیەی کە لە میانەیەوە وێنەیەکی زینی دەنوێنیت".
خەیاڵ لە هەموو کات و سەردەمێکدا، توخمێکی هاوبەشی گرنگە لە هەموو بەرهەمەکان و بوارەکانی ژیاندا.

(ئەلبەرت ئەنیشتاین) دەڵێت:"خەیاڵ گرنگترە لە زانین". زۆر جار زانین سنووردارە بەو شتانەی کە هەیە. بەڵام خەیاڵ چەمکێکە، سنوور و لۆژیکی تێدا نییە. لۆژیک لە ئەلفەوە بۆ یایە، خەیاڵیش دەتباتە هەر شوێنێک کە دەتەوێت. نە بازگەیە لێ هەیە و نە پاسپۆرتیشی دەوێت. هەر بە خەیاڵیش ئایندەیەکی دەخواز بنیات دەنێیت.

(کارڵ مارکس) دەڵێت:"ئەوەی خەیاڵی نەبێت، باڵیشی نییە". بۆیە لەو کەسە هەژارتر نییە کە لە خەیاڵدا هەژارە. بەڵام لەگەڵ ئەمەشدا، وەکو ئەنیشتاین دەڵێت:" راستی هەمیشە لە خەیاڵ سەیرترە".
شاعیری ئینگلیزی (کریستۆفەر) دەڵێت:"یەکەم توانا کە پێویستە گرنگی پێبدەین، پێش ئەوەی ژەنگ بگرێت، خەیاڵە. ئەوە خەیاڵە وامان لێدەکات، کە هەموو رۆژێک بە تازەیی لە جیهان بڕوانین".
پێویستە ئەوەش بزانین جیاوازییەکی زۆر لە پلەی خەیاڵکردن لە نێوان خەڵکیدا هەیە. هەیە خەیاڵ تیژە، هەیە خەیاڵ ناوەندییە، هەشە خەیاڵ کزە.
خەیاڵ گرنگییەکی زۆری هەیە لە یارمەتیدانی منداڵان، بۆ تێگەیشتن لە جیهانی دەوروبەریان و بۆ گوزارشتکردن لە خۆیان.
خەیاڵ بەشێکە لە چالاکییەکانی رۆژانەی منداڵان. گەر شتێک هەبێت منداڵان تێیدا سەرکەوتووبن، ئەوا توانای خەیاڵکردن و

دروستکردنی جیهانی تایبەتی خەیاڵن. لە هەمووی گرنگتر منداڵان، خەیاڵەکانیان بۆ گەڕان بە دوای زانیاری و بیرۆکەی نوێدا بەکاردەهێنن. بۆ نموونە کە سەردانی رووبارێک دەکەن، دەکرێت ببێتە هۆی خەیاڵکردنیان لە ژیان لەناو ئاودا.

خەیاڵ لە منداڵاندا، یەکێکە لەو شتە بەسوودانەی کە یارمەتی گەشەکردنی منداڵان دەدات بە شێوەیەکی سروشتی.

هەر لە ساڵانی یەکەمی ژیانی منداڵاندا، خەیاڵ جێگەیەکی گەورە لە چالاکییەکانی ئەقڵی منداڵان پڕدەکاتەوە. زۆرێک لە بیرۆکە و یاری و هیواکانیان، لەسەر بنەمای خەیاڵ پێکهاتوون. خەیاڵیش لە دوو فاکتەر پێکدێت یەکێکیان (دەرەکییە) دەوروبەری منداڵان. ئەوی دیکەیان (ناوەکییە) تێڕوانینیان دەربارەی جیهان. خەیاڵ بوارێکی گرنگە و ورووژێنەرە لە گەشەکردنی منداڵان. هەموو منداڵێک دەرفەتی ئەوەی هەیە، کە پەرە بە داهێنان و خەیاڵی بدات.

منداڵان لە ڕێگەی خەیاڵەوە، دەتوانن بەسەر بەربەستەکانی کات و شوێن و ئێستەمدا بازبدەن و سنووری هێزەکانی خۆیان تێپەڕێنن و دەستیان بە ئەوشتانە درێژبکەن و پەرەیان پێبدەن، کە لە راستییدا ناتوانن بە دەستیان بهێنن. بۆ نموونە منداڵان، بە خەیاڵ، لە ڕێی ڕۆکێتێکی کارتۆنییەوە، یا بە سواری پێنووسێک، دەچنە سەر مانگ و هەسارەکان. بەڵام لە راستیدا ئەمەیان پێناکرێت. هەروەها لە ڕێگەی خەیاڵەوە، منداڵان دەتوانن بەسەر سەختییەکانی ژیانی ڕۆژانەدا زاڵبن و ئاواتەکانیان بەدەست بهێنن. بەردەوامیش بە دوای هەموو شتێکدا دەگەڕێن کە تازە و بەسوودبن. بەم شێوەیە گەشەیەکی گشتگیر و تەواو و هاوسەنگ بەدەست دەهێنن.

خەیاڵی وەهمی، لە قۆناغە سەرەتاییەکانی ژیانی منداڵاندا، یارمەتیان دەدات، کە گرنگی بە ئاژەڵ و باڵندە و شتە بێ گیانەکان بدەن. خەیاڵ دەیانباتە جیهانێکی ئەفسانەیی ئەفسووناوی و سەرنجڕاکێش. لەم قۆناغەدا، منداڵان خۆشباوەڕن و باوەڕیان بەوە هەیە، کە ئاژەڵ و باڵندە و دار و بەرد و هەر هەموو شتەکان، زمان دەزانن و دەتوانن بە کوردی بدوین، دەتوان گوێبگرن، دەخۆشبن، پێکەنن، هەڵپەڕن، بڕۆن، چاکە و خراپە بکەن، یارمەتی بدەن،...هتد.

منداڵان لە نێوان سێ و پێنج ساڵیدا، خەیاڵ تیژن. بەڵام ئەم خەیاڵەیان لەناو ئەو ژینگە تەسکەی تێیدا دەژین سنووردارە. لەم قۆناغەدا خەیاڵی منداڵان، ڕۆڵێکی گرنگ

دەگێڕێت لە گەشەکردنیاندا. چونکە خەیاڵ رێگەیەکە بۆ رێکخستنی بەشێکی زۆری چالاکییەکانیان. بنەمایەکیشە بۆ راهێنانی توانا جووڵەییەکانیان و چالاکردنی چالاکییەکانی دیکەیان.

منداڵانی نێوان شەش و هەشت و نۆ ساڵان، خەیاڵەکانیان لە بازنەی سنووورداری ژینگە تێپەڕیوە. بەم رۆڵەش لە رۆڵەکانی گەشەکردنی خەیاڵی منداڵان، دەوترێت رۆڵی خەیاڵی ئازاد، کە تێیدا تامەزرۆی ئەو وێنە زەینی□ ئاڵۆزانەن کە بۆیان دەکێشن، یا بە خەیاڵی خۆیان دروستیان دەکەن. بۆیە ئارەزووی چیرۆک و هۆنراوە و پەخشان و شانۆ و گەلێک بابەتی تر دەکەن.

منداڵان تا تەمەنی دوانزە ساڵان، دەچنە قۆناغ و رۆڵێکی ترەوە. کە لە راستییەوە نزیکە. بایەخێکی زۆر بە راستی دەدەن، بێ ئەوەی کە واز لە خەیاڵکردن بهن□ن. خەیاڵکردن لەم قۆناغەدا، بە زۆری لەسەر بنەمای وێنەی بینراوە. لە دوای ئەوە، منداڵان مەیلیان بەرەو خەیاڵی ئەبستراکی”موجەرەد” هەیە. لەسەر بنەمای ه□□ما و پ□کهان□ی بیر□کان بنیات دەنرێن.

بەو پێیەی کە ئەدەب وێناکردنێکی خەیاڵییە بۆ ژیان و هزر و هەست و سۆز، لە میانەی پێکهاتەی زمانەوانییەوە. ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت کە سنووری خەیاڵ لە ئەدەبدا، بە ئەدەبی منداڵانیشەوە بەرزە. زۆر جاریش ر□□ژ□ی خەیاڵ لە ئەدەبی منداڵاندا ب□ ه□□ی پەیوەندیی بە هێزی خەیاڵ بە ژیانی ئەقڵی منداڵانەوە، زیاد دەکات.

دەکرێت خەیاڵی م□ر□ق س□رچاوەی ئەدەب بێت، بە ئەدەبی منداڵانیشەوە.

کەواتا هەموو بەرهم□کی ئەدەبی دەبێت هەڵگری وێناکردنی خەیاڵی بێت، تەنانەت ئەو ژانرە ئەدەبیانەش کە بە راستی (ریالیستی) ناودەبرێن، دوورنین لە خەیاڵ. چونکە وێناگرتنێکی فۆتۆگرافی نین.

ئەدەبی منداڵان، کۆمەڵێک بەرهه□می هونەرییە، پێشکەش بە منداڵان دەکرێت. کە تایبەتمەندی و پێداویستی و ئاستی گەشەکردنیان لەبەرچاو دەگرن. واتە لە مانا گشتییەکەیدا، هەموو ئەو بابەتانە دەگرێتەوە کە پێشکەش بە منداڵان دەکرێن. کە مانا و بیرۆکە و هەستەکان بەرجەستەدەکەن.

گومان لەوەدا نییە، کە خەیاڵ ڕۆڵێکی گرنگ دەگێڕێت لە هەموو ژانەرەکانی ئەدەبی منداڵان، وەک چیرۆک و هۆنراوە و پەخشان و شانۆ، ئۆپەرێت، ڕۆمان، کە پڕن لە فانتازیا، هەموو ئەو شتانەش کە پەیوەندیان بە ئەدەبی منداڵانەوە هەیە. کەواتا خەیاڵ پێویستییەکی گرنگی ئەدەبیاتی منداڵانە.

لێرەوە، ئەوەمان بۆ دەردەکەوێت، کە پێویستی و تایبەتمەندیی یەکەمی نووسەرانی ژانارەکانی ئەدەبی منداڵان، توانای خەیاڵکردنە. لە سایەی خەیاڵ و زماندا، بابەتە نووسراوەکانیان بۆ منداڵان دەڕازێننەوە.

هەموومان بەشێکی زۆری ئەو چیرۆکانەمان لەیادماون، کە بە منداڵی بۆیان گێڕاینەوە یا خۆمان خوێندمانەوە، کە لە منداڵییدا هۆگریان بووین. خەیاڵ هێزێکی سەرەکی ئەم هۆگری و لەیادمانەوەیە.

یەکێک لە تایبەتمەندییە هەرە گرنگەکانی چیرۆکی منداڵان خەیاڵە. کە ڕۆڵێکی سەرەکیی لە چیرۆکی منداڵاندا هەیە. ئەوە خەیاڵە منداڵان بۆ چیرۆکەکان ڕادەکێشێت.

پێویستیشە کتێبەکانی منداڵان، لە خەیاڵی ترسناک و تۆقێنەر و لە کاری لە توانا بەدەر پاک بکرێنەوە. تێکەڵاوی چەمکەکان و تێکەڵکردنی ڕاستیش لەگەڵ خەیاڵدا لە چیرۆکی منداڵاندا، نابێت ببنە هۆی جۆرێک لە سەرلێشێواندنی منداڵان.

ڕەزا شوان

نەرویج: ١/ سێپتەمبەر/٢٠٢٢